

ความคิดของ ฟูจิวาระ ยุกิชิ*

ประเสริฐ จิตต์วัฒน์พงศ์

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในบรรดานักคิดญี่ปุ่นในสมัยที่เร่งปรับปรุงประเทศครั้งใหญ่สมัยเมจิ ไม่มีใครจะเป็นที่รู้จักดีเท่าฟูจิวาระ ยุกิชิ เขาเด่นดังด้วยการเป็นคนแรกที่เขียนวิจารณ์สังคม และมีผลงานเขียนออกมาต่อเนื่องกันอย่างมากมาย เป็นนักคิดที่ควรจะได้รับการศึกษามากที่สุดคนหนึ่ง จุดมุ่งหมายการศึกษานี้คืออยากทราบว่า นักคิดผู้ที่มีความคิดอย่างใด และความคิดนั้นมีความหมายอย่างใด จากการศึกษาพบว่า ความคิดของฟูจิวาระในระยะแรกกับระยะหลัง แตกต่างกันค่อนข้างมาก จึงยกประเด็นเรื่องการป้ายเบเนความคิดขึ้นมาวิเคราะห์ และจากการวิเคราะห์ได้พยายามจะชี้ปัญหาที่สำคัญยิ่งซึ่งคนญี่ปุ่นประสบอยู่ตลอดมา คือปัญหาเอกลักษณ์แห่งชาติ สำหรับวิธีการศึกษานั้น ได้ใช้เอกสารชิ้นหนึ่งเป็นตัวแทนความคิดในระยะแรกของฟูจิวาระ คือหนังสือเรื่อง “การส่งเสริมวิชาการ” ที่เขาเขียนขึ้นในต้นสมัยเมจิซึ่งอ่านกันแพร่หลายที่สุด และมีอิทธิพลต่อความคิดของคนในสมัยนั้นมากที่สุดทั้งภาค

*บทความนี้ ได้รับการสนับสนุนการวิจัย ตามโครงการวิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอขอบคุณ รศ.ดร. สมบัติ จันทวงศ์ ที่ให้คำแนะนำสำหรับการปรับปรุงบทความ ไว้เป็นอย่างดีสูง
ณ โอกาสนี้

รัฐบาลและเอกชน ส่วนความคิดในระยะหลัง ไม่ได้จำกัดอยู่ที่เอกสารใดเฉพาะ เนื่องจากมี กระจัดกระจายเป็นบทความเล็ก ๆ ลงพิมพ์ใน หนังสือพิมพ์ ไม่ได้รวมพิมพ์เป็นเล่ม

ก่อนจะศึกษาถึงความคิด จะกล่าวถึงชีวประวัติและงานเขียนของเขาย่างย่อ ๆ จากนั้น จึงจะกล่าวถึงความคิดในระยะแรกและที่มาของ ความคิด แล้วต่อด้วยความคิดในระยะหลัง กับ บทวิเคราะห์วิจารณ์ เป็นหัวข้อสุดท้าย

1. ชีวประวัติ

กำเนิดครอบครัว พุคชูชวากำเนิดจาก ครอบครัวนักรบของแคว้นเล็ก ๆ แคว้นหนึ่งใน เกาะควิชูชื่อ “นาคาคชู” ในฐานะลูกคนเล็ก ของพี่น้องทั้งหมด 5 คน เมื่อวันที่ 10 มกราคม ค.ศ. 1835 ตามปฏิทินสุริยคติ หรือ 12 ธันวาคม ค.ศ. 1834 ตามปฏิทินจันทรคติ บิดา เป็นนักรบชั้นต่ำทำงานที่ไร่เกียรติ ถูกทาง แคว้นส่งไปประจำเป็นเจ้าหน้าที่บัญชีอยู่ที่โกดัง สินค้าของแคว้น ซึ่งอยู่ที่เมืองโอซาก้าอันเป็น ศูนย์กลางการพาณิชย์ในสมัยนั้น พุคชูชวาเกิด ที่โกดังนี้เอง เมื่อบิดาถึงแก่กรรม เขาก็ต้องมา อยู่ที่บ้านในแคว้นนาคาคชู ขณะนั้นเขาอายุได้ เพียงขวบครึ่ง ฐานะของครอบครัวซึ่งลำบากอยู่ แล้วเพราะพ่อแม่มีตำแหน่งต่ำ ก็ยังตกต่ำลงอีก¹

การศึกษา เมื่อโตขึ้นได้รับการศึกษาตาม แนวจริยธรรมลัทธิขงจื้อเหมือนลูกหลานชนชั้น นักรบทั่วไป ต่อมาขณะอายุ 20 ปี ตัดสินใจ

เดินทางไปศึกษาวิทยาการตะวันตกโดยผ่าน ภาษาดัช ที่เมืองนาคาคาคิ ซึ่งเป็นความรู้ที่ ใฝ่หากันและมีสำนักเปิดสอนอยู่ตามเมืองใหญ่ ๆ (ขณะนั้นญี่ปุ่นยังปิดประเทศอยู่) ปีต่อมาย้ายมา ศึกษาวิทยาการแขนงนี้ ณ สำนักใหม่ของท่าน โอคาตะที่โอซาก้า อันเป็นสำนักที่มีชื่อเสียงยิ่ง

เปิดโรงเรียน ในปี ค.ศ. 1858 พุคชูชวา ได้รับคำสั่งจากแคว้นให้เดินทางไปเปิดโรงเรียน ประจำแคว้นซันในเมืองเอโดะ ซึ่งเป็นเมืองหลวง เพื่อสอนหนังสือให้ลูกหลานของเจ้าผู้ครอง แคว้นนาคาคาคชู ที่ต้องอยู่เป็นตัวประกันในเอโดะ ในปี 1859 เขาหันมาศึกษาวิทยาการตะวันตก โดยผ่านภาษาอังกฤษ (Western Learning) แทนภาษาดัช (Dutch Learning) ซึ่งกำลัง หมดความนิยม เพราะชาวอเมริกันและชาว ตะวันตกอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ภาษาดัช เริ่มเดินทางเข้า มาในประเทศญี่ปุ่น นับตั้งแต่รัฐบาลได้ทำข้อ ตกลงเปิดเมืองท่าแก่ชาวตะวันตกในปี ค.ศ. 1854 และอีกครั้งในปี 1858

ล้ามคณะทูตรัฐบาล พุคชูชวามีโอกาส เดินทางไปเห็นสภาพการณ์ความเป็นไปในโลก ตะวันตกอย่างคาดไม่ถึง ในฐานะล้ามคณะทูต รัฐบาล เขาเดินทางไปยังสหรัฐอเมริกา ระหว่าง เดือนมกราคม-พฤษภาคม ค.ศ. 1860 รวมเวลา 5 เดือน (เวลาที่อยู่ในท้องทะเล 37 วัน) ได้ เห็นความเจริญในสหรัฐอเมริกาเป็นครั้งแรกในชีวิต มีของขวัญติดมือกลับมาคือพจนานุกรม

เวบสเตอร์ ในปี 1860 นี้ รัฐบาลโชกุนว่าจ้างให้เขาเป็นผู้แปลเอกสารที่ทูตชาวอังกฤษและอเมริกายื่นต่อโชกุน ฟุคุซาวา จึงเริ่มมีฐานะเป็นข้าราชการโชกุน

ฟุคุซาวามีโอกาสดีอีกครั้ง ได้เดินทางไปเห็นสภาพความเจริญในยุโรป 6 ประเทศ ในฐานะล่ามคณะทูตรัฐบาลโชกุน ระหว่างเดือนมกราคม-ธันวาคม ค.ศ. 1862 โดยออกเดินทางจากโตเกียวเข้าสู่มหาสมุทรอินเดีย ขึ้นบกที่โคลงสุเอซ แล้วเดินทางบกไปยังไคโรและอเล็กซานเดรีย นั่งเรือข้ามทะเลเมดิเตอร์เรเนียนไปยังเมืองมาร์เซย์ แล้วคณะทูตก็เดินทางเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับ 6 ประเทศ คือ ฝรั่งเศส อังกฤษ ฮอลันดา เยอรมัน รัสเซีย และโปรตุเกส จุดประสงค์ของการเดินทางคือ ต้องการจะขอลดเวลาเปิดเมืองท่าเอโดะ โอซาก้า และโคเบ ตามที่ได้ตกลงไปก่อนหน้านี้ ฟุคุซาวาอาศัยประสบการณ์ในสองทวีป ดังกล่าว มาเขียนหนังสือที่ขายดีที่สุดในสมัยนั้นคือเรื่อง *สถานการณ์ในโลกตะวันตก (Seiyo Jijo)* ตีพิมพ์ออกมาเป็นตอน ๆ

ฟุคุซาวาไปต่างประเทศอีกครั้งหนึ่งในปี ค.ศ. 1867 หลังจากที่ได้ตีพิมพ์ตอนแรกของ *สถานการณ์ในโลกตะวันตก* ออกมาได้ไม่นาน ในครั้งนี้ใช้เส้นทางไปยังซานฟรานซิสโก แล้วแล่นเรือไปยังปานามา ขึ้นรถไฟข้ามคอคอดปานามา แล้วนั่งเรือต่อไปยังนิวยอร์ก ได้เข้าพบประธานาธิบดีที่วอชิงตัน ขากลับใช้เส้นทาง

เรือจากนิวยอร์ก เดินทางอ้อมโลกกลับประเทศ รวมเวลาการเดินทาง 6 เดือน จากเดือนมกราคม-มิถุนายน ค.ศ. 1867 ในการเดินทางครั้งนี้ เขาแวะไปร้านหนังสือในนิวยอร์กบ่อย ๆ และซื้อหนังสือกลับมามากมาย เช่น หนังสือเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ของเวย์แลนด์ วิทยาศาสตร์ วรรณกรรม ประวัติศาสตร์อเมริกาของเควกเคนโบส ประวัติศาสตร์โลกและประวัติศาสตร์อังกฤษของพาลีเย นอกจากนี้ ก็มีหนังสือภูมิศาสตร์ นิติศาสตร์ และคณิตศาสตร์ อีกจำนวนมาก หนังสือเหล่านี้เขานำไปใช้ในการสอนหนังสือที่โรงเรียนเคโอ ซึ่งเขาก่อตั้งตนเอง

เปิดโรงเรียนของตนเอง ฟุคุซาวาค่อย ๆ ปรับปรุงกิจการโรงเรียนประจำแคว้นนาคาตซุ ในเอโดะ ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1858 จนกลายเป็นกิจการของตนเองในปี ค.ศ. 1868 แล้วตั้งชื่อใหม่ให้เป็นมงคลนามว่า เคโอ (ในปีนั้นเริ่มเข้าสู่สมัยเมจิ และเขาออกจากตำแหน่งราชการ) ปฏิธานในการก่อตั้งโรงเรียนของเขา ซึ่งต่อมาจะยกฐานะขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย ก็คือ ให้เป็นแหล่งศึกษาวิทยาการตะวันตก เพื่อนำชาติญี่ปุ่นไปสู่ความเป็นชาติอารยะ เขาทำหน้าที่เป็นผู้บรรยายในหลายวิชา เช่น วิชาทฤษฎีศีลธรรมของเวย์แลนด์ ซึ่งเขาบรรยายประจำวันพุธและเสาร์ เวลา 10.00 น. เป็นต้น

โรงเรียนแห่งนี้เป็นสนามที่เขาแสดงความรู้ ความคิด และคำอบรมสั่งสอน ถ่ายทอดให้

เยาวชนโดยตรง เช่นเดียวกับหนังสือพิมพ์จิ-
ซิมโปและวารสารอื่นๆ ที่ออกมาเพื่อเป็นเวทีสื่อ
ไปยังประชาชนผู้อื่นทั่วไป

บทบาทอื่น ๆ โรงเรียนเคโอเป็นผลงาน
ของฟูคูชิวาที่ยั่งยืนมาจนถึงปัจจุบัน นอกจาก
ก่อตั้งโรงเรียนที่มีชื่อเสียงของยุคสมัยนั้นแล้ว ฟูคู
ชิวาอุทิศชีวิตเพื่องานคิด งานเขียน และพิมพ์
เผยแพร่เป็นส่วนใหญ่ กิจกรรมอื่น ๆ ที่เขามี
บทบาทได้แก่ ก) การก่อตั้งชุมชนการพูดต่อ
สาธารณชนขึ้นในบริเวณโรงเรียนเคโอ เมื่อปี
ค.ศ. 1874 รูปแบบการพูดระยะแรกเป็น
ลักษณะของการโต้วาทีในหัวข้อที่เป็นประเด็น
ปัญหาสังคมขณะนั้น ในปีต่อมาก็ก่อสร้างอาคาร
การพูดในที่สาธารณะขึ้น เพื่อให้คนมาฟังได้
จำนวนมาก ข) ร่วมก่อตั้ง “สมาคมเมจิปีที่ 6”
ในปี ค.ศ. 1873 สมาคมนี้นับที่รวมของปัญญา
ชนสมัยใหม่ ตั้งขึ้นเพื่อเผยแพร่ความคิดใหม่ ๆ
ทั้งโดยการออกวารสารและจัดอภิปรายประจำ
เดือนละ 2 ครั้ง ผู้ร่วมก่อตั้งสมาคมเกือบทุกคน
ยกเว้นฟูคูชิวา และอีกคนหนึ่ง ล้วนเป็นข้าราชการ
ทั้งสิ้น การออกวารสารซึ่งออกต่อเนื่องกัน
ระหว่างเดือนมีนาคม ค.ศ. 1874-พฤศจิกายน
ค.ศ. 1875 รวม 43 ฉบับ ดำเนินไปตาม
ข้อเสนอแนะของฟูคูชิวา ค) ออกหนังสือ
พิมพ์รายวัน *จิซิมโป* เพื่อเป็นเวทีสำหรับแสดง
ความคิดเห็นของตนเองและอื่น ๆ ยึดนโยบาย
ทางสายกลางเป็นหลัก หนังสือพิมพ์นี้ดำเนิน

การอยู่ไต่ระหว่างปี ค.ศ. 1882 ถึง 1893 โดย
ฟูคูชิวาเขียนบทบรรณาธิการและบทวิจารณ์ลง
พิมพ์บ่อย ๆ

ฟูคูชิวาถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์
ค.ศ. 1901 สภาผู้แทนราษฎรญี่ปุ่นมีมติให้ยื่น
ไว้อาลัยแก่การจากไปของนักคิดผู้นี้ หนังสือ
พิมพ์ *Japan Weekly Mail* ได้กล่าวถึงอิทธิพล
ความคิดของเขาไว้ดังนี้ : “หนังสือพิมพ์ใน
โตเกียว... แดลงว่า คนญี่ปุ่นเกือบทุกคนของ
สมัยเมจิที่มีฐานะสูง ล้วนตกอยู่ใต้แนวคำสอน
หรืออิทธิพลของเขา ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม เขา
ได้รับการยกย่องว่า เป็นผู้ให้แรงบันดาลใจใน
การสร้างญี่ปุ่นให้เป็นอารยประเทศ เขาเป็น
คนที่มีบทบาทยิ่งกว่าคนอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน
ในการส่งเสริมและเผยแพร่ลัทธิเสรีนิยมที่แท้
จริง งานตีพิมพ์ของเขามีมาก... เมื่อดูว่างาน
ตีพิมพ์ของเขามีมากถึง 3-4 ล้านฉบับแล้ว
เราอาจกล่าวได้ว่า เขามีอิทธิพลอันยิ่งใหญ่ใน
โลกแห่งความคิดของยุคสมัย”²

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1977 หนังสือ
พิมพ์ในญี่ปุ่นพาดหัวข่าวเกี่ยวกับฟูคูชิวาอีก
ครั้งหนึ่ง ข่าวนี้เป็นเรื่องการขุดศพฝังไว้เมื่อ
77 ปีก่อน ณ วัดแห่งหนึ่งในโตเกียวเพื่อนำ
ขึ้นมาเผา ศพถูกขุดขึ้นมาในสภาพที่ยังดีอยู่
เนื่องจากฝังไว้ลึกมากจึงไม่มีการเน่าเปื่อยเกิดขึ้น
หนังสือพิมพ์ช่วงนั้นเรียกฟูคูชิวาว่าเป็น “นัก
ปราชญ์” ของสมัยเมจิ³ ในเดือนพฤศจิกายน
ค.ศ. 1984 ภาพของฟูคูชิวาปรากฏอยู่ใน

ธนบัตรใบละ 10,000 เยน แทนภาพเจ้าชาย โสโทคุ (Prince Stotoku) ผู้สำเร็จราชการ ครั้งสมัยโบราณ⁴ นับว่าเป็นการนำความคิดของ เขามาสู่การถกเถียงของคนทั่วไปอีกครั้งหนึ่ง บางคนยกย่อง บางคนประณาม และบางคนก็ กลัวความคิดแบบฟุคุชิวา

2. งานเขียนและแหล่งที่มาทางความคิด

เนื่องจากเป็นนักคิดเต็มเวลา ฟุคุชิวาจึง มีผลงานเขียนมากมาย เล่มหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักดี คือ *อัตชีวประวัติข้าพเจ้า (Fukuo Jiden)* ซึ่งตีพิมพ์เมื่อปี ค.ศ. 1899 ก่อนที่เขาจะถึงแก่กรรม ไม่นาน หนังสือเล่มนี้เล่าถึงชีวิตตั้งแต่เกิด เติบโตเป็นนักเรียน เดินทางไปต่างประเทศ ตั้งโรงเรียน ไปจนถึงช่วงที่เขาใช้ชีวิตเป็นนักคิดนักเขียนอย่างเต็มที่ หนังสืออื่น ๆ ที่เขาเขียนออกมามีอยู่มากมาย รวมพิมพ์เป็นหนังสือชุด 8 เล่มใหญ่บ้าง 10 เล่มใหญ่บ้าง หนังสือเล่มเด่น ๆ ของเขา นอกจากอัตชีวประวัติข้าพเจ้าที่กล่าวข้างต้นแล้ว ได้แก่ *สถานการณ์ในโลกตะวันตก (Seiyo Jijo)* *การส่งเสริมวิชาการ (Gakumon no Susume)* และ *เค้าโครงอารยธรรม (Bunmeiron no Gairyaku)* ฟุคุชิวาได้รับแรงบันดาลใจและแหล่งที่มาความคิดจากทั้งประสบการณ์ของตนเองด้านครอบครัว การได้เห็นความเจริญในประเทศตะวันตก ตำราภาษาอังกฤษต่าง ๆ ที่นำติดตัวกลับมา และบรรยาย การเมืองของยุคสมัยที่เปิดนำทางให้แก่การ

รับอารยธรรมตะวันตกในทุกด้านของต้น สมัย เมจิ จะได้กล่าวแนะนำงานเขียนอย่างย่อ ๆ และกล่าวถึงแหล่งบันดาลใจและความคิด เพื่อประกอบการวิเคราะห์ในตอนท้ายต่อไป

1. สถานการณ์ในโลกตะวันตก (Seiyo Jijo) ประกอบด้วย 2 ตอน แต่ละตอนมี 3 เล่มจบ เขียนขึ้นระหว่างปี ค.ศ. 1866-1867 (อาจจะเริ่มจำหน่ายปี ค.ศ. 1868) และส่วนสุดท้ายในปี ค.ศ. 1870 หนังสือนี้ยังไม่มี การวิจารณ์ระบบสังคมญี่ปุ่นในขณะนั้นอาจจะเพราะ ไม่กล้าก็เป็นได้ ส่วนใหญ่จะเล่าถึงระบบสังคมตะวันตกที่เขาได้ประสบมาด้วยตัวเอง กล่าวถึง เหตุการณ์ปัจจุบันและประวัติศาสตร์ ฟุคุชิวา ใช้หนังสือภาษาอังกฤษที่จัดซื้อมาประกอบการเขียนด้วย เช่น เรื่อง *Chambers' Educational Course, Political Economy for use in schools, and for private instruction.*

หนังสือเล่มนี้ขายดีมาก แม้จะไม่มีบทวิจารณ์สังคม เรื่องเล่าเกี่ยวกับความเจริญในโลกตะวันตกเป็นที่สนใจของคนญี่ปุ่นสมัยนั้น เพราะประเทศถูกปิดมานานถึง 200 ปี เฉพาะตอนแรก ฟุคุชิวาก็ขายกับมือเองถึง 15,000 เล่ม เมื่อรวมฉบับลักลอบพิมพ์แล้ว หนังสือนี้ขายถึง 200,000 หรือ 250,000 เล่ม

2. การส่งเสริมวิชาการ (Gakumon no Susume) หนังสือนี้เดิมเป็นจุลสารเล็ก ๆ ตีพิมพ์ออกมาในระยะห่างบ้าง ใกล้เคียงกันบ้าง รวม

17 ฉบับ ในระยะระหว่างปี ค.ศ. 1872-1876 แต่ละฉบับจับในตัวของมันและส่วนใหญ่ไม่ต่อเนื่องกัน ต่อมารวมพิมพ์เป็นเล่มในปี ค.ศ. 1880 หนังสือนี้ไม่ใช่เรื่องเล่า แต่เป็นบทวิจารณ์สังคมเก่า และเสนอแนวทางสำหรับการสร้างสังคมใหม่ จึงมีทรรศนะความเห็นของผู้เขียนตลอดเล่ม

ยอดขายหนังสือสูงไม่แพ้เล่มแรก ในปี ค.ศ. 1880 ที่รวมพิมพ์เป็นเล่ม ยอดขายจุลสารรวมกันทั้งหมดรวม 700,000 ฉบับ และคงจะมีลัทธิลอบพิมพ์อีกประมาณ 1 แสนกว่าฉบับ พุคฺชชาวากล่าวไว้ในคำนำหนังสือที่พิมพ์ในปี ค.ศ. 1880 นี้ว่า ฉบับแรกนั้นขายดีที่สุด คนนิยมอ่านกันมาก ยอดขายสูงถึง 200,000 ฉบับ จึงคงจะมีผลกระทบทางความคิดไม่น้อย เพราะนี่เป็นหนังสือวิจารณ์สังคม ไม่ใช่บอกเล่าสิ่งที่พบเห็น

3. เคา์โครงการอารยธรรม (Bunmeiron no Gairyaku) เป็นหนังสือเล่มที่ต่อเนื่องกันตลอดเล่มและพิมพ์ออกมาทีเดียวเลย ไม่ใช่ทยอยพิมพ์เป็นตอน ๆ เหมือนสองเล่มข้างต้น เริ่มเขียนในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1874 โดยใช้เวลาเขียนประมาณ 6 เดือน แล้วตรวจทานปรับปรุงอีกครั้ง 6 เดือน เสร็จสมบูรณ์และพิมพ์ประมาณเดือนมีนาคม-เมษายน ค.ศ. 1875 เป็นหนังสือโน้มน้าวคนรุ่นเก่าที่ยังติดอยู่กับความคิดเก่า ๆ ยิ่งกว่าจะโจมตีความคิดลัทธิขงจื้ออย่างใช้ภาษารุนแรงเหมือนเรื่อง “การส่งเสริม

วิชาการ” พุคฺชชาววิเคราะห์ขั้นตอนของอารยธรรมไว้เป็น 3 ชั้น และเสนอว่าญี่ปุ่นต้องไต่บันไดจากชั้นกลางไปให้จงได้

หนังสือนี้ค่อนข้างหนา เนื่องจากไม่ได้ทยอยพิมพ์ออกมาเป็นจุลสารเล็ก ๆ เหมือนสองเล่มแรก ภาษาก็ไม่เร่าร้อน จำนวนขายจึงไม่สูงนัก⁵

4. งานเขียนอื่น ๆ เนื่องจากอุทิศเวลากับงานเขียนหนังสืออย่างเต็มที่ พุคฺชชาวจึงมีงานเขียนอีกมากนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว เฉพาะในช่วงต้นสมัยเมจิก็มีการเขียนไม่น้อยเลย เช่น ในปี ค.ศ. 1872 เขียนเรื่อง คำสอนเด็ก ลูกสาวพิการ ; ค.ศ. 1873 เขียนเรื่อง แก๊ซปฏิทิน หลักบัญญัติ (ตอนหนึ่ง) แผนที่ยุี่ปุ่น คำอธิบายว่าด้วยตัวหนังสือ ว่าด้วยการประชุม; ในปี ค.ศ. 1874 เขียนเรื่อง หลักบัญญัติ (ตอนสอง) ; ค.ศ. 1876 เขียนเรื่อง ว่าด้วยความสบายใจของนักวิชาการ ; ค.ศ. 1877 เขียนเรื่อง การแบ่งแยกอำนาจ เศรษฐกิจภาคเอกชน (ตอนหนึ่ง) นอกจากนี้ก็ยังออกวารสาร “เอกชน” และวารสาร “การเรียน” ในปี ค.ศ. 1874 เรื่องหลักบัญญัติที่พิมพ์เป็นตอน ๆ นี้เป็นงานแปลจากหนังสือหลักบัญญัติของอเมริกัน นับเป็นตำราบัญญัติตะวันตกสำหรับชาวญี่ปุ่นเล่มแรก แสดงถึงความอุตสาหะพากเพียรกับงานแปลของเขา รวมทั้งความสนใจอันกว้างขวางของนักคิดเต็มเวลานั้นด้วย

สำหรับงานเขียนในสมัยเมจิตอนกลางเป็นต้นไป ส่วนหนึ่งจะเป็นหนังสือรวมบทความที่เขาเขียนลงในหนังสือพิมพ์จิจิมโป โดยเฉพาะบทบรรณาธิการซึ่งเขาเขียนลงต่อเนื่องกัน ตัวอย่างเช่น ในปี ค.ศ. 1882 ได้ตีพิมพ์หนังสือ ว่าด้วยเหตุการณ์ปัจจุบัน ราชวงศ์จักรพรรดิ ทหาร จริยศึกษา ; ค.ศ. 1883 เรื่อง อิศรภาพแห่งวิชาการ ; ค.ศ. 1884 เรื่อง การเกณฑ์ทหาร การทูตประชาชน ; ค.ศ. 1885 เรื่อง ฐานะสตรี นักรบ การประพุดิตน ; ค.ศ. 1886 เรื่อง การติดต่อระหว่างชายหญิง ; ค.ศ. 1888 เรื่อง ชายญี่ปุ่น การเกิดทุนจักรพรรดิ ; ค.ศ. 1892 เรื่อง รัฐสภาที่มาของความยุ่งยากรัฐสภา การรักษาความสงบ การเก็บภาษีที่นา ; ค.ศ. 1893 เรื่อง การประกอบวิสาหกิจ ฯลฯ

เท่าที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า นักคิดนักเขียนผู้นี้ มีความสนใจในปัญหาทุกเรื่องไม่ว่าจะการเมือง การทูต เศรษฐกิจ หรือศีลธรรม จึงมีอิทธิพลต่อหลายวงการและหลายระดับ แต่ในช่วงกลางสมัยเมจิเป็นต้นไป ความสนใจของเขาเน้นไปที่เรื่อง “การสร้างชาติให้มั่งคั่งและเข้มแข็ง” แทนที่จะเป็น “อารยธรรมเบ่งบาน” เช่นในสมัยก่อนหน้านั้นซึ่งค่อนข้างจะเป็นอุดมคติ และเขาให้ความสนใจต่อประเด็นได้เถียงทางการเมืองของยุคสมัย คือด้านการเมืองภายในเขาได้เรียกร้องความกลมกลืน ระหว่างรัฐและ

ประชาชน การเมืองภายนอกก็เสนอยุทธศาสตร์การทูตต่อเกาหลีและจีนอย่างมีลักษณะเป็นการรุกราน เช่น เขียนบทบรรณาธิการลงในหนังสือพิมพ์จิจิมโป ค.ศ. 1885 เรื่อง “ผลห่างจากเอเชีย” อันเป็นความคิดที่กล่าวขวัญถึงกันมากแม้ในปัจจุบัน ที่เสนอให้ญี่ปุ่นเลิกติดต่อกับชาติเอเชีย เพราะชาติเอเชียมีแต่ความล้าหลัง ขาดความเจริญรุ่งเรืองต่าง ๆ ที่โลกตะวันตกมีอยู่ ญี่ปุ่นควรเบนความสนใจไปที่โลกตะวันตก ศึกษาเรียนรู้ความเจริญของโลกตะวันตก บทความเรื่อง “ผลห่างจากเอเชีย” นี้ นับเป็นพัฒนาการทางความคิดที่สำคัญในระยะหลังของฟูคุงาวา

ความคิดต่าง ๆ ที่ปรากฏในงานเขียนข้างต้นนี้มีที่มาจากหลายแหล่ง คือ

1. ฮอลันดาศึกษาและตะวันตกศึกษา

ประสบการณ์นี้เป็นการเริ่มต้นเปิดโลกทัศน์ของวิชาการสมัยใหม่ คือทางด้านวิทยาศาสตร์ ให้แก่ฟูคุงาวาในวันตั้งแต่อายุ 20 – 24 ปี (ค.ศ. 1854 – 1858) ที่นากาซากิ เขาศึกษาตัวหนังสือภาษาดัตช์ และวิชาปืนเป็นเวลา 1 ปีที่โอซาก้า เขาศึกษากับอาจารย์ชาวฮอลันดาศึกษาที่มีชื่อเสียงที่สุดในประเทศ คือท่านโอกาดะ เรียนตั้งแต่ภาษาศัพท์ไปจนถึงฟิสิกส์ เคมี และการแพทย์ ด้วยความอุตสาหะพยายามอย่างยิ่งที่เขาเขียนเล่าไว้ตอนบั้นปลายของชีวิตว่า “ข้าพเจ้าจะอ่านตลอดวัน และเมื่อราตรี

มาเยือน มันก็ไม่ทำให้ข้าพเจ้าลวงเพื่อ
 เข้านอน... ข้าพเจ้าไม่คิดว่าเราจะศึกษาให้
 หนักกว่านี้ได้อีกแล้ว” ความอยากรู้และความใฝ่
 วิชาคือแรงจูงใจของการอุทิศตนอย่างตราตรึง
 ของเขา ทั้ง ๆ ที่วิทยาศาสตร์นี้ประโยชน์เชิง
 ประยุกต์ใช้ก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม ต่อ
 มาเขามีโอกาสได้ไปเปิดโรงเรียนสอนฮอลันดา
 ศึกษาให้แก่ลูกหลานใต้เมียวของแคว้น ที่เอโด
 และที่นั่นเองเขาหันมาศึกษาวิชาความรู้ตะวันตก
 โดยผ่านภาษาอังกฤษ (ตะวันตกศึกษา) แทน
 ภาษาศัพท์เดิม เมื่อเขาเดินทางไปยังเมืองโยโก
 ฮามา พยายามอย่างไม่สมหวังที่จะพูดกับชาว
 อังกฤษ อเมริกา ซึ่งเริ่มเข้ามาพำนักอาศัย
 โรงเรียนของแคว้น ซึ่งต่อมาปรับปรุงพร้อมทั้ง
 เปลี่ยนชื่อเป็นเคโอ คือสนามของการศึกษาค้นคว้า
 และถ่ายทอดวิชาความรู้ตะวันตกของเขา ตลอดชั่วอายุขัยของเขา⁶

2. การได้เห็นความเจริญในโลกตะวันตก ประสบการณ์นี้สร้างฟูคูชิวาให้เป็นผู้มี
 ความรู้เกี่ยวกับโลกตะวันตกที่ยอมรับกันทั่วไป
 เขาเห็นซานฟรานซิสโกในคราวเดินทางไป
 อเมริกาครั้งแรก เห็น 6 ประเทศยุโรปใน
 คราวเยือนยุโรป และเห็นซานฟรานซิสโก
 นิวยอร์ก และวอชิงตันในการเยือนอเมริกา
 หนที่สอง นอกจากนี้ยังได้เห็นเมืองต่าง ๆ ที่
 เส้นทางเดินเรือผ่านอีกมากมาย เฉพาะ 6
 สัปดาห์ในกรุงลอนดอน เขาได้เข้าร่วมงาน

เลี้ยงรับรองหลายครั้ง ได้ชมนิทรรศการ สวน
 สัตว์ รัฐสภา พระราชวัง โรงพยาบาล โรงงาน
 อุตสาหกรรม การแข่งม้า เหมือนถ่านหิน และ
 อุต้อเรือ ฯลฯ การเป็นนักเขียนช่วยให้ฟูคูชิวา
 นำเอาความตื่นเต้นและศรัทธาในความเจริญที่
 พบเห็นทั้งหมดมาเล่าในหนังสือ “*สถานการณ์
 ในโลกตะวันตก*” ซึ่งทยอยพิมพ์ออกมาเป็น
 ตอนสั้น ๆ จำหน่ายราคาถูก น่าสงสัยว่าถ้า
 ปราศจากประสบการณ์โดยตรงนี้แล้ว ฟูคูชิวา
 จะสามารถพัฒนาความคิดออกไปได้แตกฉานดัง
 ที่ปรากฏในหนังสือ “*การส่งเสริมวิชาการ*”
 หรือ แต่ความใฝ่รู้ในวิชาการสมัยใหม่ที่แสดง
 ออกให้เห็นในสมัยใช้ชีวิต “ฮอลันดาศึกษา”
 ก็เป็นทุนเดิมที่สำคัญ ดังจะเห็นได้ว่า เมื่ออยู่ที่
 นิวยอร์ก เขาได้ไปร้านหนังสือบ่อยๆ และหาซื้อ
 กลับมาหลายเล่ม ซึ่งอาชีพครูทางด้าน “ฮอ-
 ลันดาศึกษา” ของเขา ก็ช่วยเสริมความจำเป็น
 และความเรียกร้องไฝ่หาของเขายิ่งขึ้น ฟูคูชิวา
 ถึงกับกล่าวไว้ภายหลังว่า เขาไม่ประหลาดใจเลย
 แม้แต่น้อยในเรื่องวิทยาศาสตร์ แต่เขาฉงนที่
 สุดเกี่ยวกับเรื่องทางสังคมของโลกตะวันตก

3. หนังสือฝรั่ง หนังสือที่ฟูคูชิวารับ
 อิทธิพลความคิดมา มาก คือ *The Elements
 of Moral Science by Francis Wayland*
 (1796-1865) พิมพ์ครั้งแรกปี ค.ศ. 1835
 แก้ไข ค.ศ. 1865⁷ หนังสือนี้กล่าวถึงศีลธรรม
 ในระบบการปกครองประชาธิปไตยอเมริกา

ฟูคูซาวาต์ดแปลงแนวความคิดจากหนังสือนี้มาหลายตอน เช่น นำแนวความคิด “ความรับผิดชอบที่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐบาลและประชาชน” ของเวย์แลนด์ มาพูดถึง เรื่องความเท่าเทียมกันระหว่างรัฐบาลและประชาชนในบทที่ 2 และเรื่องประเทศย่อมมีฐานะเท่าเทียมกันในบทที่ 3 นอกจากนี้ก็นำแนวความคิด “หน้าที่ของพลเมือง” ของเวย์แลนด์ มาพูดถึงทฤษฎีสัญญาประชาคมในบทที่ 6 และ 7 ในแง่ที่ว่า เมื่อประชาชนได้มอบอำนาจการปกครองแก่รัฐบาลไปแล้ว รัฐบาลออกกฎหมายใดมาก็ย่อมจะต้องปฏิบัติตาม แม้จะทำให้ตัวเองเสียประโยชน์ ถ้าละเมิดก็ถือว่ากระทำผิดสัญญาที่ให้ไว้กับรัฐบาลสิ่งที่ทำได้คือเพียงแค่ร้องเรียนให้ปรับปรุงแก้ไขกฎหมายเท่านั้น อีกแนวความคิดหนึ่งของเวย์แลนด์ที่ฟูคูซาวานำมาเขียนหนังสือนี้คือ “เสรีภาพส่วนบุคคล” โดยนำมาเขียนเรื่อง “อย่าเอาใจของเราไปบังคับกับผู้อื่น” อันเป็นหัวข้อของบทที่ 8 หลังจากบทที่ 8 ไปแล้วไม่ปรากฏว่าฟูคูซาวานำความคิดของเวย์แลนด์มาเขียนหนังสือนี้อีก หนังสืออีกเล่มที่ฟูคูซาวารับความคิดมา คือ *Chambers' Educational Course, Political Economy for use in Schools, and for private instruction* ซึ่งฟูคูซาวานำความคิดเรื่อง “หน้าที่และสิทธิส่วนบุคคล” มาผสมกับแนวความคิดจากหนังสือเวย์แลนด์เพื่อเขียนบทที่ 3 หนังสือเล่มสุดท้ายที่ฟูคูซาวารับอิทธิพลความคิดมา คือ *Introduction to the*

History of Civilization of England, 1857-1861 by Thomas Buckle (1821-1862) ความคิดจากหนังสือนี้ที่ถูกนำมาเขียน คือ “ความสงสัยเป็นพื้นฐานของพัฒนาการของอารยธรรม” ซึ่งปรากฏอยู่ในบทที่ 15 ของเรื่องการตั้งข้อสงสัยเป็นหัวใจของวิทยาศาสตร์

4. รัฐบาลใหม่และนโยบายใหม่ ก่อนที่รัฐบาลโชกุนจะถูกโค่นล้มลงในปี ค.ศ. 1868 งานเขียนของฟูคูซาวาทังหมด ตั้งแต่ “*สถานการณ์ในโลกตะวันตก*” ตลอดงานอื่น ๆ อีก 7 เล่ม หรือแม้แต่อีก 8 เล่ม ซึ่งเขาพิมพ์ขึ้นภายหลังการโค่นล้มโชกุน 1 ปี ล้วนกล่าวถึงการดำเนินชีวิตประจำวันในโลกตะวันตก หรือวิทยาศาสตร์เบื้องต้น ยังไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์สังคมญี่ปุ่น ไม่มีการชี้แนวทางสร้างสังคมใหม่แต่อย่างใด หลังจากที่รัฐบาลเมจิประกาศนโยบายปรับปรุงประเทศให้เป็นสมัยใหม่ โดยเฉพาะข้อ 5 ของประกาศ ปฏิญญาห้าประการของจักรพรรดิเมจิ ที่ว่าจะรับเอาความรู้สมัยใหม่ที่ก้าวหน้าจากทั่วโลก ฟูคูซาวาจึงกล้าเขียนหนังสือวิจารณ์ระบบสังคมเก่า ชี้แนะแนวทางสร้างชาติใหม่ และมั่นใจว่าตนมีบทบาทสำคัญที่จะแสดงแล้วในฐานะนักคิดผู้ชี้ทางที่ชาติควรจะมุ่งไปสู่ อย่างเป็นทางการชั่วชีวิตหนึ่งของตน ถ้าไม่มีการโค่นล้มอำนาจคณะผู้ปกครองเก่า ถ้ารัฐบาลเดิมเป็นฝ่ายได้ชัยชนะในการรบ หรือถ้ารัฐบาลเมจิยังยึดถือนโยบายสังคมของรัฐบาล

โชกุน ยังน่าสงสัยว่าฟุคุชิวาจะกล้าโจมตีระบบสังคมเดิมอย่างรุนแรงเช่นนี้ รัฐบาลใหม่ดำเนินการสลายระบบฟิวต์ล้อย่างไม่หยุดยั้ง นับตั้งแต่ให้ผู้ปกครองแคว้นฟิวต์ลัดเดิมคืนอำนาจการปกครองให้รัฐบาลกลางในปี ค.ศ. 1869 ยกเลิกระบบการปกครองแคว้นฟิวต์ลัด แล้วสถาปนาจังหวัดภายใต้กระทรวงมหาดไทยในปีค.ศ. 1871 อนุญาตให้สามัญชนตั้งชื่อสกุลได้เหมือน ๆ กับพวกนักรบ เริ่มใช้ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินใหม่ซึ่งรัฐบาลกลางจะเป็นผู้ออกโฉนดให้ในปีค.ศ. 1872 ประกาศเกณฑ์ทหารจากชายฉกรรจ์ทั่วประเทศ ไม่ยอมรับอภิสิทธิ์ของชนชั้นนักรบอีกต่อไปในปี ค.ศ. 1873 ฯลฯ ระบบฟิวต์ลัดถูกสลายลงทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมการศึกษา คำว่า “อารยธรรมเบ่งบาน” กลายเป็นคำพูดติดปากของผู้คนในสมัยนั้น (คำนี้มาจากหนังสือเรื่อง “สถานการณ์ในโลกตะวันตก” ของฟุคุชิวา)

3. ความคิดระยะแรก

ถ้าเราเชื่อว่าความคิดในช่วงแรก ๆ ของเรา โดยเฉพาะหนังสือเล่มแรกที่เราเขียน เผชิญแนวความคิดพื้นฐานที่สะสมประกอบกันจากภูมิหลังทางครอบครัว การศึกษา ประสบการณ์ และปฏิกิริยาต่อสภาพแวดล้อม ก็จะมีประโยชน์อย่างยิ่ง ที่จะหยิบหนังสือเล่มแรก ๆ ที่ฟุคุชิวาวิพากษ์วิจารณ์สังคมเก่า ชี้ทางสังคมใหม่ ขึ้นมาพิจารณา

หนังสือ “การส่งเสริมวิชาการ” เป็นหนังสือที่ควรแก่การนำมาศึกษาเพราะเป็นหนังสือแสดงความคิดเล่มแรกของเขา เป็นหนังสือที่คนญี่ปุ่นสมัยนั้น นิยมอ่านกันมาก ใช้เป็นตำราเรียนประถมศึกษาทั่วประเทศตอนขึ้นสมัยเมจิใหม่ๆ และเป็นหนังสือที่เขาวินิจฉัยสังคมเก่าและวาดภาพสังคมใหม่ที่พึงปรารถนาไว้ค่อนข้างจะชัดเจน หนังสือนี้จึงน่าจะมีอิทธิพลต่อความคิดของญี่ปุ่นในสมัยนั้นไม่น้อย ดังที่ฟุคุชิวาเองกล่าวไว้เมื่อรวมพิมพ์เป็นเล่มในปี ค.ศ. 1880 ว่า “ถึงขณะนี้ก็ประมาณ 700,000 ฉบับ ซึ่งในจำนวนนี้เฉพาะของตอนที่ 1 ก็ไม่น้อยกว่า 200,000 ฉบับ นอกจากนั้นแล้ว ในปีก่อนๆ ที่กฎหมายว่าด้วยการพิมพ์ยังไม่รัดกุม การลักลอบพิมพ์ตอนที่ 1 ก็จะต้องราว 220,000 ฉบับ ซึ่งเมื่อเทียบอัตรากับประชากรญี่ปุ่นจำนวน 35 ล้านคนแล้ว ชาวญี่ปุ่น 1 ใน 160 คนจะต้องได้อ่านหนังสือนี้อย่างแน่นอน นับว่าเป็นของแปลกที่ไม่เคยมีมาก่อน”⁸ หนังสือเล่มนี้ยังมีคำพูดกินใจ ซึ่งคนญี่ปุ่นปัจจุบันยังจดจำกันอยู่ เช่นคำว่า “ฟ้าไม่ได้สร้างคนให้มาอยู่เหนือคน และไม่ได้สร้างคนให้มาอยู่ใต้คน” นอกจากนี้ก็มีบัญญัติศัพท์อังกฤษซึ่งยังใช้กันมาถึงปัจจุบันหลายคำ เช่น คำว่า speech เป็นต้น

หนังสือเล่มนี้เขียนขึ้นขณะฟุคุชิวามีอายุระหว่าง 39-43 ปี จากเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1872-พฤศจิกายน ค.ศ. 1876 ระยะเวลาใน

การเขียนไม่ต่อเนื่องกัน ทั้ง 17 บท เขียนขึ้นต่างกรรมต่างวาระกัน เพียงแต่นำมารวมพิมพ์เป็นเล่มภายหลังในปี 1880 บทแรกนั้นเดิมเป็นจดหมายเขียนถึงคนบ้านเกิดเดียวกันคนหนึ่งทีมนาาคาศู ในโอกาสที่มีการเปิดโรงเรียนประถมประจำนาาคาศูขึ้น โดยมุ่งหวังเพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญของวิชาการ (คนที่เขียนถึงนี้เป็นครูใหญ่และเป็นลูกศิษย์ของฟูคูชิวา) บทที่สองนั้นเขียนขึ้นหลังจากบทที่หนึ่งนานถึง 1 ปี 10 เดือน โดยเป็นบทขยายความหมายของความเท่าเทียมที่กล่าวเริ่มไว้ในบทแรก บทต่อมาเขียนขึ้นห่างกันระยะ 1 เดือนเป็นส่วนใหญ่ แต่บางบทก็ห่างกันมากเกือบ 2 ปี ที่เขียนเดือนเดียวกันก็มี

เนื้อเรื่องของหนังสือนี้ตรงกับชื่อหนังสือที่สุดได้แก่ บทที่ 1 ซึ่งเป็นรูปจดหมาย และบทที่ 2 ซึ่งตั้งชื่อหัวเรื่องว่า “คนยอมเท่าเทียมกัน” บทที่ 3-5 เป็นการขยายความคิดที่กล่าวมาใน 2 บทแรก มีบางบทเป็นเรื่องอบรมความประพฤติของประชาชนที่ไม่มีแก่นสารของความคิดเท่าไรนัก เช่น บทที่ 17 เรื่อง “ว่าด้วยความเป็นที่นิยมยกย่อง” ซึ่งกล่าวถึงการทำให้เป็นที่เคารพนับถือของผู้คน บางบทก็มีถึง 2 หัวข้อ เช่น บทที่ 2, 3, 4, 12, 14 และ 16 อย่างไรก็ตาม แม้เนื้อเรื่องของหนังสือจะไม่ต่อเนื่องกัน แต่แก่นของความคิดใน 17 บทก็ไม่ห่างจากเรื่องสำคัญๆ ที่อยู่ในความคิดและอุดมคติของ

ฟูคูชิวา 3-4 เรื่องซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ดังจะกล่าวต่อไป

บทต่างๆ ในหนังสือ “การส่งเสริมวิชาการ” ที่รวมพิมพ์เป็นเล่มในปี ค.ศ. 1880 ทั้ง 17 บทปรากฏดังนี้

1. คำปรารภ
2. คำปรารภ
คนยอมเท่าเทียมกัน
3. ประเทศยอมเท่าเทียมกัน
เมื่อมีอิสรภาพแห่งตน ก็มีอิสรภาพ
แห่งชาติ
4. ว่าด้วยหน้าที่ของนักวิชาการ
ภาคผนวก
5. สุนทรพจน์แสดงเมื่อวันที่ 1 มกราคม
ค.ศ. 1874
6. ว่าด้วยความสูงส่งของกฎหมาย
7. ว่าด้วยหน้าที่ของประชาชน
8. อย่าเอาใจเราไปบังคับกายคนอื่น
9. จดหมายส่งถึงเพื่อนชาวนาาคาศูที่
กล่าวถึงวิชาการสองนัยยะ
10. จดหมายส่งถึงเพื่อนชาวนาาคาศู(ต่อ)
11. ระบบการประพฤตินตามสถานภาพ
(เมบุน) ให้กำเนิดสุภาพบุรุษจอมปลอม
12. คำอธิบายว่าด้วยการส่งเสริมหลักการ
พูดต่อสาธารณชน
ความประพฤติกของคนจะต้องสูงส่ง

13. ว่าด้วยภัยของความไม่สมหวัง
14. ข้อวิจารณ์ความคิดของคน
ความหมายของคำว่าช่วย (เซวะ)
15. การสงสัยในสิ่งต่างๆ และการตัดสินใจ
เลือก
16. การรักษาอิสรภาพในชีวิตประจำวัน
ว่าด้วยความสอดคล้องระหว่างความ
คิดกับการกระทำ
17. ว่าด้วยความเป็นที่นิยมยกย่อง

หนังสือที่ประกอบด้วยบทต่าง ๆ ถึง 17 บทนี้ ครอบคลุมสาระต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง อาจกล่าวอย่างค่อนข้างจะสรุปเอาเองว่า มีประเด็นใหญ่ที่สำคัญอยู่ 3 ประเด็น คือ เรื่องวิชาการเรียนรู้ ความเท่าเทียมกัน และจิตใจแห่งอิสรภาพ อาจมีผู้เสนอข้อโต้แย้งว่าน่าจะมีประเด็นสำคัญอื่น เป็นต้นว่า บทบาทของนักวิชาการ การเคารพกฎหมาย การวางตัวในสังคม ฯลฯ แต่ในเรื่องของการวิจารณ์สังคมเก่าแล้ว ศูนย์กลางการถกเถียงของฟูคุชิวา น่าจะ ได้แก่ 3 ประเด็นใหญ่ดังกล่าว ซึ่งต่างก็มุ่งไปสู่เรื่องเดียวกัน คือ แนวทางการปรับปรุงญี่ปุ่นให้เป็นสังคมสมัยใหม่

1. วิชาการแนวใหม่ ฟูคุชิวาอธิบายความหมายของวิชาการว่ามีอยู่ 2 ประเภท คือ ที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ที่เป็นนามธรรม ได้แก่ การเรียนรู้ทางจิตวิทยา เทวศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ (ริกาซุ) ที่เป็นรูปธรรมได้แก่

ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ฟิสิกส์ และเคมี วิชาการเหล่านี้ต่างก็ช่วยขยายขอบเขตแห่งความรู้ของมนุษย์ในหลักการแห่งสรรพสิ่งและในบทบาทหน้าที่ของมนุษย์ ฟูคุชิวาอธิบายว่า วิชาการนั้น “ไม่ใช่เพียงแต่การรู้ตัวหนังสือยากๆ การอ่านวรรณกรรมโบราณที่เข้าใจยาก การซาบซึ่งในบทโคลงญี่ปุ่น การแต่งบทกวีหรือวรรณกรรมที่ไม่มีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตปัจจุบัน” (หน้า 12) ดังนั้น “จากนี้ไป วิชาการที่ไม่แท้จริงควรเก็บไว้ที่หลัง ควรจะต้องมุ่งส่งเสริมวิชาการที่แท้จริงที่อยู่ใกล้ชีวิตประจำวันของคนทั่วไป” (หน้า 12) ตัวอย่างเช่น “การรู้อักษรญี่ปุ่นทั้ง 47 ตัว การเขียนจดหมายหลักบัญชี หลักลูกคิด หลักการชั่งตวงวัด ฯลฯ” (หน้า 12-13) นอกจากนี้ “ภูมิศาสตร์จะแนะนำให้รู้จักลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ ฟิสิกส์จะสังเกตคุณสมบัติของสรรพสิ่งในโลก และเข้าใจการเคลื่อนไหวของสรรพสิ่ง ประวัติศาสตร์เป็นวิชาที่ได้อรรถรสจากลักษณะอดีตและปัจจุบันของโลก โดยพิจารณาลำดับเหตุการณ์อย่างละเอียด เศรษฐศาสตร์เป็นสิ่งที่อธิบายถึงการวางแผนการดำเนินชีวิตจากแต่ละบุคคลไปถึงแต่ละครอบครัวจนถึงประเทศชาติ ศีลธรรมเป็นสิ่งที่ปรับปรุงการประพฤติตนและกล่าวถึงหลักกรรมชาติแห่งการดำเนินความสัมพันธ์และการใช้ชีวิต” (หน้า 12-13) เขาย้ำว่า “หนังสือเล่มนี้ได้ตั้งชื่อว่าการส่งเสริมวิชาการ ไม่ได้หมายถึงเพียงการส่งเสริมการอ่าน

ตัวหนังสือแต่อย่างใดไม่” (หน้า 20) และสรุปว่า “ความหมายสำคัญของวิชาการศึกษาที่การประยุกต์ใช้เท่านั้น วิชาการศึกษาที่ประยุกต์ใช้ไม่ได้ก็เท่ากับไม่ใช่วิชาการศึกษา” (หน้า 106)

ฟูคุชิวาเห็นว่าความรู้ที่เรียกได้ว่าเป็นวิชาการในความหมายข้างต้นนี้จะไม่ได้มาจากขุมปัญญาของจีนหรือญี่ปุ่นในประเพณี จะต้องพึ่งขุมปัญญาจากตะวันตกศึกษาเท่านั้น ซึ่งหมายความว่าต้องแปลหนังสือตะวันตกออกมา พยายามใช้ตัวอักษรของญี่ปุ่นที่สะดวกกว่าตัวหนังสือจีน (หน้า 13) เขาเห็นว่าทัศนคติที่มุ่งต่อต้านตะวันตกศึกษาและเห็นว่าฝรั่งเป็นอนารยชนนั้น ผิดพลาดอย่างยิ่ง (หน้า 14)

ด้วยความเชื่อมั่นนี้ ฟูคุชิวาเห็นว่าวิชาการมีความสำคัญอันไพศาลยิ่ง เขาเห็นว่ามนุษย์เราเกิดมาเท่าเทียมกัน แต่เมื่อโตขึ้น ฐานะจะต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยวิชาการ ในประโยคแรกของหนังสือนี้ เขากล่าวว่า “ฟ้าไม่ได้สร้างคนให้อยู่เหนือคน และไม่ได้สร้างคนให้อยู่ใต้คน” นั่นคือ “ฟ้าไม่ได้ประทานความมั่งคั่งหรือความยากจนให้แก่มนุษย์... เมื่อกำเนิดมานั้นไม่มีความแตกต่างในความสูงศักดิ์ต่ำต้อยหรือมั่งคั่งร่ำรวย คนที่มั่งมันในวิชาการมีความรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ อย่างดีเท่ากันที่เป็นคนสูงศักดิ์และคนมั่งคั่ง คนที่ไม่มีวิชาการก็เป็นคนยากจนและต่ำต้อย” (หน้า 12) การแบ่งแยกฐานะสูงต่ำของคนตามชาติกำเนิดออกเป็นชนชั้นต่าง ๆ ในสมัยฟิวต์ลิ่งจึงเป็นความบกพร่องของสังคม

อย่างยิ่ง เมื่อแต่ละคนมีวิชาการซึ่งมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตประจำวันแล้ว “ไม่ว่าจะเป็นคนสถานภาพนักรบ ช่างนา ช่าง หรือพ่อค้าต่างคนต่างก็ทำหน้าที่ส่วนของตนไป วางแผนการดำเนินชีวิตครอบครัวไป แล้วอิสรภาพแห่งตนก็จะเกิด อิสรภาพแห่งครอบครัวก็จะเกิด และอิสรภาพแห่งประเทศก็จะเกิดในที่สุด” (หน้า 13) และเมื่อทุกคนพยายามแสวงหาวิชาการแล้ว ญี่ปุ่นก็จะกลายเป็นประเทศอารยะขึ้นมา (หน้า 17) เขากล่าวฝากภารกิจในการสร้างอารยธรรมไว้กับผู้มีความรู้ว่า “นักวิชาการในปัจจุบันจะรับมรดกแห่งอารยธรรมจากเขาเหล่านั้น ยืนอยู่แนวหน้าแห่งความก้าวหน้า ไม่มีขอบเขตแห่งการมุ่งไปสู่ จากนั้นเป็นต้นไปผ่านหมอกดวงดาวหลายสิบดวง ผ่านไปถึงยุคสมัยแห่งอารยธรรมรุ่นหลัง คนรุ่นหลังจะเกิดทุนในผลงานของข้าพเจ้าเหมือนอย่างที่ว่าข้าพเจ้ายกย่องมนุษย์ในอดีต” (หน้า 88-89) ฟูคุชิวากล่าวในจดหมายถึงเพื่อนเก่าที่นาคาตซึถึงบทบาทของนักวิชาการในสภาพที่มีการเปลี่ยนแปลงในจิตใจของผู้คนอันเนื่องมาแต่ผลกระทบของอารยธรรมว่า “ถ้าจะประกาศทางแห่งวิชาการให้แพร่หลายขึ้นในจิตใจของประชาชน ผลักดันสิ่งนี้ให้สูงขึ้นไปอีกแล้วละก็ ขณะนี้แหละคือโอกาส คนที่ประสบโอกาสนี้คือพวกนักวิชาการในปัจจุบัน ซึ่งนักวิชาการทั้งหลายจะต้องศึกษาเพื่อสังคมให้ได้” (หน้า 89-90)

ฟุคุซาวาเห็นว่านักวิชาการมีภารกิจสำคัญประการหนึ่งคือ การขจัดทัศนคติข้าราชการที่ดูถูกว่าประชาชนโง่เง่า ซึ่งภารกิจอันนี้ “ไม่อาจจะหวังจากบรรดาชาวนา พ่อค้า หรือนักวิชาการผู้ป้อนศึกษา ผู้ที่ระบ้งานนี้ได้ มีแต่นักวิชาการแนวตะวันตกเท่านั้น จำเป็นจะต้องพึ่งพาคนพวกนี้” (หน้า 39-40) อย่างไรก็ตาม ฟุคุซาวาไม่เห็นด้วยที่นักวิชาการเหล่านี้พากันเข้าทำงานเป็นข้าราชการรับใช้รัฐ ไม่สามารถหลีกเลี่ยงขนบธรรมเนียมอันเลวร้ายที่นักวิชาการจีนศึกษาได้ทั้งไว้ “ประจักษ์ว่าจีนศึกษาเป็นกายและตะวันตกศึกษาเป็นอาภรณ์” (หน้า 40) ผลคือ จิตใจของประชาชนก็เอียงเข้าหารัฐบาลเหมือนเดิม ยิ่งเสริมให้เกิดทัศนคติข้าราชการสูง-ประชาชนต่ำ ฟุคุซาวากล่าวถึงภารกิจของตนว่า “ในการส่งเสริมอารยธรรมและอิสรภาพของชาติเรา ไม่ใช่ว่ารัฐบาลจะทำได้ฝ่ายเดียว ไม่ใช่ว่าพืงนักวิชาการตะวันตกสมัยปัจจุบันแล้วก็เพียงพอ งานขึ้นอยู่กับสิ่งที่ข้าพเจ้าได้รับมอบหมาย ข้าพเจ้าเป็นผู้เริ่มต้นก่อน ไม่ใช่ว่านำทางให้แก่คนโง่เขลาเท่านั้น แต่จะต้องเป็นผู้นำให้แก่นักวิชาการตะวันตกศึกษาด้วย ซึ่งให้เห็นทางที่จะมุ่งไป” (หน้า 41-42)

2. ความเท่าเทียม หนังสือ “การส่งเสริมวิชาการ” โจมตีความไม่เท่าเทียมของคน เช่นที่ปรากฏในสมัยฟิวตัลอย่างรุนแรง ดังที่ประชาชนญี่ปุ่นทุกวันนี้ยังจดจำกันขึ้นใจ “ฟ้า

ไม่ได้สร้างคนให้มาอยู่เหนือคน และไม่ได้สร้างคนให้มาอยู่ใต้คน.....เมื่อเกิดมามนุษย์ไม่แตกต่างกันในควมมีเกียรติ-ความต่ำต้อย หรือความมั่งคั่ง-ความยากจน” ฟุคุซาวาเห็นว่าข้อบกพร่องฉกรรจ์ของระบบสังคมฟิวตัลก็คือ การแบ่งแยกชนชั้น โดยมีนักรบเป็นอภิสิทธิ์ชน แต่เมื่อกล่าวว่ามนุษย์เกิดมาเท่าเทียมกัน ไม่ได้แตกต่างกันตามชาติกำเนิด ฟุคุซาวาประสบความสำเร็จในการเสนอแนวอธิบายให้คนญี่ปุ่นสมัยนั้นเข้าใจ เขาใช้คำอธิบายว่า “เมื่อพูดถึงคุณระหว่างบุคคลต่อบุคคลนั้น ต้องกล่าวว่ามีความเท่าเทียมกัน แต่ความเท่าเทียมที่วานี้ไม่ใช่ความเท่าเทียมในสภาวะ แต่เป็นความเท่าเทียมในเชิงสิทธิ เมื่อกล่าวถึงสภาวะแล้วมีช่องว่างอย่างมากระหว่างรวยจน เข้มแข็งอ่อนแอ และฉลาดโง่ บางคนเป็นขุนนางได้เมียวอาศัยอยู่ในวัง แต่งกายสวยงามและรับประทานอาหารดี แต่บางคนเป็นกรรมกรแบกหาม เข้าห้องอยู่ตามหลังร้านค้า ประสบความลำบากในด้านเครื่องนุ่งห่มและอาหาร...แต่เมื่อพิจารณาถึงสิทธิที่แต่ละคนมีอยู่แล้ว มีความเท่าเทียมกันในทุกแง่ ไม่มี ความหนักเบาแตกต่างกันแม้สักนิดเดียว” (หน้า 21)

อะไรคือความหมายของสิทธิ (เคนริจือกิ, เคนกิ) ที่กล่าวดังนี้ ฟุคุซาวาอธิบายว่าเป็น “การถือความสำคัญในชีวิตของบุคคล การคุ้มครองทรัพย์สินในครอบครองส่วนตัวของบุคคล

และการถือความสำคัญในเกียรติยศชื่อเสียงของบุคคล... ไม่ว่าจะจะเป็นชีวิตของใดเมียหรือกรรมกรแบกหาม หน้าหนักของชีวิตย่อมเหมือนกัน เงินจำนวนล้านเหรียญของพ่อค้าผู้มั่งคั่ง หรือเศษเงินแค่ 4 เซ็นของคนขายขนมต่างก็เป็นสิ่งของที่ได้รับการคุ้มครองเหมือนกัน” (หน้า 22) พุคฺชชาวพยามอธิบายว่า ถ้าผู้ที่มั่งคั่งเข้มแข็งกว่า กระทำการโดยไม่ชอบต่อผู้ยากจนกว่า ถือเป็นการละเมิดหรือเป็นการทำให้สิทธิผู้อื่นเสียหาย

พุคฺชชาวพยามอธิบายต่อไปอีกโดยพูดถึงความเท่าเทียมระหว่างรัฐบาล-ประชาชนในแง่ของ “สัญญา” (ยาคุโซซุ) เขากล่าวว่า รัฐบาลจัดเก็บภาษีจากชาวนา ใช้จ่ายภาษีนั้นอย่างถูกต้องและคุ้มครองประชาชน นี่คือน้ำหนักของรัฐบาล ชาวนาและชาวเมืองก็จ่ายภาษีให้แก่รัฐบาล ต่างฝ่ายต่างก็มีพันธะต่อกันในรูปของสัญญา ต่างฝ่ายต่างไม่ละเมิดสิทธิของอีกฝ่ายเนื่องจากได้สัญญาดกกลางพันธะกันไว้แล้ว (หน้า 23-24) การที่รัฐบาลออกกฎหมายและคุ้มครองประชาชนนั้น จะถือเป็น “บุญคุณ” ของรัฐบาลไม่ได้ แต่เป็นหน้าที่ของรัฐบาล ถ้ารัฐบาลอ้างเช่นนั้น ชาวนา ก็จะอ้างการเสียภาษีของตนเป็น “บุญคุณ” ได้เหมือนกัน (หน้า 24)

พุคฺชชาวพยามยังขยายแนวความคิดความเท่าเทียมนี้ออกไปอีก นอกเหนือจากความเท่าเทียม

ระหว่างประชาชนต่อประชาชนและประชาชนกับรัฐบาลที่กล่าวแล้ว เขากล่าวถึงความเท่าเทียมระหว่างประเทศ “ในโลกนี้เมื่อพิจารณาแล้ว มีประเทศที่มั่งคั่งและเข้มแข็งซึ่งเป็นประเทศที่อารยะก้าวหน้า รุ่งเรืองทั้งด้านภาษาและอาวุธ และมีประเทศที่อ่อนแอซึ่งเป็นประเทศอนารยะที่ล้าหลัง ขาดแคลนทั้งด้านบุน และบู โดยทั่วไปแล้ว ประเทศยุโรปและอเมริกาจะมั่งคั่งและเข้มแข็ง ประเทศเอเชียและอัฟริกายากจนและอ่อนแอ แต่แม้จะแตกต่างกันในสภาวะ คือมั่งคั่งยากจน และเข้มแข็งอ่อนแอ แต่พื้นฐานแล้วจะต้องเหมือนกัน การใช้อำนาจแห่งความมั่งคั่งและความเข้มแข็งไปบังคับขืนใจประเทศที่ยากจนอ่อนแอ ก็ไม่แตกต่างจากคนแข็งแรงใช้กำลังแขนของตนจับแขนของคนป่วยหัก สิทธิของประเทศจะยอมให้ละเมิดไม่ได้” (หน้า 28)

จากอุดมคติความเท่าเทียมนี้ พุคฺชชาวพยามวิจารย์สังคมเก่าสมัยโทคุกาวาอย่างรุนแรง เขาเห็นว่า ในสังคมเดิม พวกชนชั้นนักรบ กระทำการต่าง ๆ ต่อสามัญชน คือ พวกชาวนาและชาวเมือง (หมายถึงชนชั้นพ่อค้าและช่าง) อย่างไม่ถูกต้อง “พวกนักรบใช้อำนาจอย่างไม่มีขอบเขต ปฏิบัติต่อชาวนาและชาวเมืองประดุจอาชญากรฐานะต่ำ และยังมีกฎหมายที่ให้อำนาจพวกเขาฆ่าผู้ที่ไม่แสดงความเคารพตนได้ด้วย ตามกฎหมายนี้แล้ว ชีวิตของสามัญ

ชนไม่ใช่ชีวิตของตน ไม่แตกต่างจากชีวิตที่หยิบยื่นผู้อื่นมา ชาวนาและชาวเมืองนั้นต้องก้มหัวให้แก่จักรบโดยไม่มีเหตุผล เมื่ออยู่ข้างนอกก็ต้องหลีกเลี่ยงให้ เมื่ออยู่ในบ้านก็ต้องสละที่นั่งให้ ได้รับความไม่สะดวกถึงขนาดที่ในกรณีสุดโต่งแล้ว ม้าที่ตัวเองเลี้ยงไว้เองก็ไม่สามารถขี่ได้ นับเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์” (หน้า 23)

ในด้าน ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชนก็เช่นกัน พุคฺชชาววิจารณ์ว่าเป็นเรื่องน่าเศร้า รัฐบาลโชกุนให้รัฐบาลแคว้นต่าง ๆ ของไคเมียวปกครองประชาชนอีกทีหนึ่ง ยอมให้ปฏิบัติต่อประชาชนได้อย่างตามอำเภอใจ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีสิทธิ์ที่จะไปละเมิดสิทธิส่วนตัวของพวกเขาเลย แต่ละฝ่ายก็มีบทบาทหน้าที่ของตนเอง กล่าวคือ “ชาวนาที่ปลูกข้าวเลี้ยงดูประชากรชาวเมืองก็ขายสิ่งของอำนวยความสะดวกให้ นี่คือการค้าขาย (shobai) ของชาวนาและชาวเมือง ส่วนของรัฐบาลก็ออกกฎหมายปราบปรามคนชั่วคุ่มครองคนดี นี่คือการค้าขายของรัฐบาล” (หน้า 23)

พุคฺชชาวโจมตีสังคมเก่าว่ามีข้อบกพร่องอย่างยิ่งคือ ไม่ยอมรับความเท่าเทียมของมนุษย์ รัฐบาลถือตัวว่าตนมั่งคั่งเข้มแข็ง ละเมิดสิทธิของประชาชนผู้ยากจนอ่อนแอ ดังที่เขาเห็นว่า “ดังนั้น ผู้ที่เป็นมนุษย์จะต้องไม่ลืมแก่นแท้แห่งความเท่าเทียมนี้ตลอดไป นับเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในโลกมนุษย์ ภาษาของทางตะวันตกเรียก

ว่า reciprocity หรือ equality สิ่งทีกล่าวไว้ตอนต้นของบทแรกที่ว่า มนุษย์มีฐานะเท่าเทียมกันนั้น ก็คือสิ่งนั้นนั่นเอง” (หน้า 25)

พุคฺชชาวยอมรับความไม่เท่าเทียมของมนุษย์เหมือนกัน คือไม่เท่าเทียมกันในแง่ของฐานะทางความมั่งคั่งและเกียรติ คนบางคนทำงานต้องใช้วิชาความรู้ เช่น แพทย์ ก็จะมีทรัพย์สินสมบัติมาก ขณะที่คนบางคนทำงานต่ำ เช่น งานที่ใช้แรงกายอย่างเดียว ก็จะมีฐานะยากจน เขาให้เหตุผลในความแตกต่างนี้ว่า “เมื่อได้สวนถึงต้นเหตุดังกล่าว ก็พบว่าความแตกต่างขึ้นอยู่กับว่าเขาผู้นั้นมีวิชาการหรือไม่ ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับคำสัญญาที่ฟ้าได้กำหนดแต่อย่างใด ดังที่มีภาชิตว่า ฟ้าไม่ได้ประทานความมั่งคั่งและความมีเกียรติให้แก่มนุษย์ แต่ประทานให้แก่การทำงานของเขานี้” (หน้า 12) ผลก็คือ “คนที่แสวงหาวิชาการและมีความรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ ดี ก็จะเป็นคนมีเกียรติสูงและมั่งคั่ง คนที่ไม่มีวิชาความรู้ ก็จะเป็นคนยากจนและต่ำต้อย” (หน้า 12)

3. จิตใจแห่งอิสรภาพ ในหนังสือ

“มุ่งสู่วิทยาการ” พุคฺชชาวพูดถึงความมีอิสระหรืออิสรภาพแห่งบุคคลคู่ไปกับการมุ่งมั่นในวิชาการอยู่เสมอ ๆ เขาให้ความหมายของคำนี้ไว้อย่างชัดเจนในบทที่ 3 โดยแยกอธิบายความหมายและความสำคัญของจิตใจอิสรภาพนี้พร้อมทั้งแจกแจงความสำคัญของมันไว้ 3 ประการ

ประการแรก “คนที่ไม่มีจิตใจอิสรภาพ จะไม่แน่วแน่ในการคิดถึงประเทศชาติ” ในข้อแรกนี้ ฟุคุชิวาเริ่มอธิบายว่า “อิสรภาพก็คือ การควบคุมปกครองตัวเองด้วยตัวเอง จิตใจที่ไม่ขึ้นอยู่กับผู้อื่น คนที่ไม่บกพร่องในการปฏิบัติ โดยรู้จักแยกความถูกต้องและไม่ถูกต้อง (วิธี) ด้วยตัวเอง ไม่ขึ้นกับปัญญาของผู้อื่น คนที่มีแผนการดำเนินชีวิตด้วยตัวเอง โดยยอมตรากตรำทางจิตใจและร่างกายด้วยตัวเองไม่ขึ้นอยู่กับทรัพย์สินของผู้อื่น” (หน้า 29) เขากล่าวเปรียบเทียบว่า ถ้าชาติอิสรภาพเสียแล้ว “ก็เปรียบเสมือนการจูงมือกันไปเป็นแถวของคนตาบอด นับเป็นสิ่งไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง” (หน้า 29) ฟุคุชิวาวิจารณ์สังคมนิปปุ่นเดิมว่า สอนให้ประชาชนเชื่อผู้มีความรู้ซึ่งเป็นผู้ปกครอง และเห็นว่าคำสอนลักษณะนี้มาจากลัทธิขงจื้อ ซึ่งเป็นความไม่ถูกต้อง (ฮิ) อย่างยิ่ง ผลเสียที่ตามมาคือ เมื่อประชาชนรู้สึกว่าเป็นผู้คอยเชื่อฟังปฏิบัติตาม ไม่มีความเป็นอิสระ ก็จะไม่เป็นห่วงรับผิดชอบประเทศ ถือเป็นเรื่องของผู้ปกครอง เมื่อเกิดสงครามก็จะทิ้งอาวุธหนีเอาตัวรอด ประเทศเช่นนี้แม้จะมีพลเมืองมากก็ไร้ประโยชน์ ผลคือ “การรักษาอิสรภาพแห่งชาติก็จะยากลำบากมาก” (หน้า 30)

จากนิยามความเป็นอิสระนี้ ฟุคุชิวาพูดถึงความสำคัญของจิตใจเช่นนี้ไว้ว่า “เพื่อที่จะป้องกันประเทศญี่ปุ่นจากต่างชาติ ต้องสร้าง

ความรู้สึกแห่งเสรีภาพและอิสรภาพ (จิตวิญญาณบริสุทธิ์) ให้แพร่หลายไปทั่วประเทศ ไม่ว่าจะเป็นคนในชาติที่ร่ำรวย ยากจน หรือสูงต่ำ ต้องรับเอาประเทศชาติไว้อยู่เหนือตัว จะเป็นคนมีปัญญา คนโง่ หรือคนตาบอดตาดี แต่ละคนต้องปฏิบัติหน้าที่ส่วนของตนในฐานะคนของประเทศนั้น ชาวอังกฤษก็คิดถึงประเทศตนในฐานะคนอังกฤษ คนญี่ปุ่นก็คิดถึงประเทศตนในฐานะคนญี่ปุ่น รักษาเขตแดนประเทศของตนอย่าให้ผู้อื่นเข้ามาได้ คำนึงว่าประเทศก็เปรียบเสมือนครอบครัวของตน เพื่อประเทศชาติแล้ว ไม่เพียงแต่ยอมเสียทรัพย์สินเท่านั้น แต่ยังยอมสละชีวิตโดยไม่คิดเสียตายอีกด้วย สิ่งนี้ก็คือ ความหมายของการสนองคุณชาติ (โฮโคคุ) นั่นเอง” (หน้า 30-31) เขาสรุปตรงกันว่า “คนที่มัวลังเลแห่งอิสรภาพจะมีน้ำใจคิดถึงประเทศชาติ คนที่ไม่มีพลังจิตอิสรภาพจะไม่มีน้ำใจ” (หน้า 32)

ประการที่สอง “คนที่อยู่ในประเทศโดยไม่มีฐานะอิสระ เมื่อติดต่อกับชาวต่างประเทศ ก็จะไม่สามารถขยายสิทธิแห่งอิสรภาพได้” ในช่วงต้นสมัยเมจิ ที่ชาวต่างชาติเริ่มเข้ามาติดต่อค้าขาย และคนญี่ปุ่นก็เพิ่งจะเริ่มก้าวพ้นจากแบบแผนมนุษยสัมพันธ์เดิม ฟุคุชิวาเห็นว่า คนที่ไม่มีความเป็นอิสระ ก็จะต้องพึ่งผู้อื่น นำไปสู่ความเกรงกลัวในผู้ที่ตนไปพึ่งพา ซึ่งต่อมาก็นำไปสู่การหลอกลวงผู้อื่น ในที่สุดก็

จะกลายเป็นนิสัยประจำตัว กลายเป็นคนที่หน้าด้านไร้อาย เรื่องที่ควรละอายใจก็ไม่ละอายใจ เรื่องที่ควรพูดก็ไม่พูด (หน้า 32) เขาวิจารณ์สังคมเก่าญี่ปุ่นว่าแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สมัยใหม่แล้ว นิสัยเก่า ๆ ของพ่อค้าญี่ปุ่นอันเนื่องมาแต่การขาดพลังจิตอิสรภาพก็ยังคงมีอยู่ เช่น ไม่กล้าแสดงความคิดเห็นต่อหน้าผู้มีฐานะสูงกว่า เวลาไปค้าขายกับคนต่างชาติที่ทำเรือโยโกฮามาก็จะเกรงกลัวไปต่าง ๆ นานา ตั้งแต่กลัวรูปร่างใหญ่โต ทรัพย์สิน ความใหญ่โตของสถานการค้า เรือกลไฟที่แล่นได้เร็ว จนไม่กล้าเข้าไปใกล้ติดต่อกับชาวต่างประเทศเหล่านี้ ไม่กล้าเจรจาซื้อขายด้วย พุคซาวามองสภาพนี้ว่า “นี่ไม่ใช่ความเสียหายของบุคคลหนึ่ง แต่เป็นความเสียหายของประเทศ นี่ไม่ใช่ความอับอายของบุคคลหนึ่ง แต่เป็นความอับอายของประเทศ นับว่าเป็นความโง่เง่าอย่างแท้จริง” (หน้า 33)

ประการที่สาม “คนที่ไม่มีพลังจิตอิสระ จะฟังคนอื่นและอาจก่อเรื่องร้าย” พุคซาวายกตัวอย่างข้อเสียของการขาดความเป็นอิสระในแง่นี้ไว้อย่างสั้น ๆ โดยยกตัวอย่างว่า ในสมัยโทคุกาวา มีคนที่อ้างชื่อโตเมียวผู้มีอำนาจ ให้กู้ยืมเงิน นับเป็นการกระทำที่ไม่ชอบ ในปัจจุบันก็อาจมีบางคนที่ประพฤติทำนองนี้ คือไปอาศัยอยู่กับชาวต่างประเทศ แล้วอาศัยชื่อเสียงเกียรติยศของชาวต่างประเทศ ทำสิ่งที่เลว

ทราม พุคซาวากล่าวว่า “ยิ่งพลังจิตแห่งอิสรภาพในหมู่ประชาชนจิตจางเท่าใด โอกาสที่จะเกิดภัยอันตรายแห่งการขายชาติก็จะเพิ่มขึ้นเท่านั้น” (หน้า 34)

โดยสรุปแล้ว พุคซาวาเห็นว่า ถ้าประชาชนขาดจิตใจแห่งอิสรภาพ จะเกิดภัยอันตรายต่อตนและประเทศชาติ 3 ประการ ฉะนั้นจึงเรียกร้องให้ผู้ที่ยังขาดจิตใจเช่นนี้ รีบสร้างให้เกิดขึ้นโดยเร็ว ถ้ามีกำลังเหลือ ก็ต้องช่วยเหลือคนอื่นให้บรรลุถึงด้วย พ่อแม่ต้องพึงให้เกิดในตัวลูก ครูต้องปลูกฝังให้เกิดในตัวศิษย์ไม่ว่าจะมีสถานภาพเดิมเป็นนักรบ ช่าง ช่าง หรือพ่อค้า ทุกคนจะต้องมีอิสรภาพ (หน้า 34)

พุคซาวาโยงจิตใจแห่งอิสรภาพไปสู่การสร้างสรรค์สังคมใหม่ ในฐานะเป็นที่มาที่สำคัญยิ่ง “อารยธรรมของประเทศหนึ่งใดไม่อาจประเมินจากรูปแบบ โรงเรียนก็ดี โรงงานก็ดี กองทัพบกก็ดี กองทัพเรือก็ดี ทั้งหมดนี้เป็นรูปแบบของอารยธรรม การสร้างรูปแบบเหล่านี้ไม่ยาก ถ้ามีเงินก็สามารถซื้อหามาได้ มีอีกสิ่งหนึ่งไม่มีรูปแบบ สิ่งนี้ไม่สามารถมองด้วยตา ไม่สามารถฟังด้วยหู มีประโยชน์อย่างมาก ถ้าปราศจากสิ่งนี้แล้ว โรงเรียนและสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมา ก็ไม่มีประโยชน์ที่แท้จริงอย่างแน่แท้ สิ่งนี้ควรเรียกว่า จิตใจแห่งอารยธรรม (บุณเมโนะเซซิง) เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และมีน้ำหนักที่สุด แต่สิ่งนี้คืออะไรเล่า

สิ่งนี้ก็คือ พลังจิตแห่งอิสราภาพ (โคซุริตสุ-โนะคิเรียวซุ) ของประชาชน” (หน้า 48) เขากล่าวถึงสถาบันการศึกษาที่ตนก่อตั้งขึ้นว่า “พวกเราที่อยู่ในมหาวิทยาลัยเคโอแห่งนี้ หลีกเลี้ยงภยันตราย (ชนบทรรมนิยมที่ว่าข้าราชการสูง - ประชาชนต่ำ) มาได้อย่างหวุดหวิด ไม่สูญเสียชีวิตชื่อเสียงแห่งอิสราภาพ มาเป็นเวลานาน อยู่ในสำนักศึกษาที่เป็นอิสระ ปลูกฝังจิตใจแห่งอิสราภาพ สิ่งที่มีหวังนั้นจะเป็นแรงค้ำจุนอิสราภาพแห่งชาติได้แรงหนึ่ง” (หน้า 52)

ฟูคุชิวาให้ความสำคัญอย่างมากกับอิสราภาพแห่งชาติหรือเอกราชของชาติ เขากล่าวว่า “อิสราภาพนั้นไม่ใช่หมายถึงแค่การมีบ้านอยู่อาศัย ไม่ต้องพึ่งพาเครื่องนุ่งห่มและเสื้อผ้าของผู้อื่น นี่เป็นเพียงหน้าที่ภายในเท่านั้น ถ้าจะกล่าวขยายออกไปอีกก้าวหนึ่ง จะต้องพูดว่าเมื่ออยู่อาศัยในประเทศญี่ปุ่น จะต้องไม่นำความละอายมาสู่ชื่อเสียง คนญี่ปุ่นต้องพยายามร่วมกับคนในประเทศช่วยทำให้ญี่ปุ่นได้มาซึ่งฐานะแห่งเสรีภาพและอิสราภาพ (จิยูโคซุ-ริตสุ) จึงจะเริ่มพูดได้ว่า เขาปฏิบัติหน้าที่ภายในและภายนอก” (หน้า 93)

คำว่า “อารยธรรม” ที่ฟูคุชิวากล่าวถึงเสมอ ๆ นั้นคืออะไร “แต่เดิมนั้น อารยธรรมก็คือสิ่งที่ส่งเสริมปัญญาและศีลธรรมมนุษย์ แต่ละคนมีการติดต่อกันทางสังคมโดยควบคุมปกครองตัวเองด้วยตนเอง ไม่ทำร้ายซึ่งกันและ

กัน ไม่ถูกทำร้ายโดยคนอื่น แต่ละคนใช้สิทธิของตนบรรลุสู่ความปลอดภัยและความรุ่งเรืองทั่วไป” (หน้า 71) เมื่อพูดถึงอารยธรรม เขามักจะกล่าวถึงการพาณิชย์ อุตสาหกรรม และกฎหมาย แต่แก่นแท้ของมันก็คือจิตใจแห่งอิสราภาพดังที่กล่าวมาแล้ว ฟูคุชิวามักจะพูดถึงอารยธรรมญี่ปุ่นโดยเอาไปเปรียบกับของตะวันตกด้วยความรู้สึกปมด้อย เขากล่าวว่า “ในปัจจุบันมีการติดต่อกับต่างประเทศโดยจับพลังกิจการภายในประเทศที่ไม่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศนั้นไม่ปรากฏว่ามีอยู่เลย การปฏิบัติสิ่งต่าง ๆ ทุกอย่างต้องเปรียบเทียบกับของตะวันตกทั้งสิ้น แต่เมื่อนำสภาพแห่งอารยธรรมที่คนญี่ปุ่นแต่อดีตได้สั่งสมมาซึ่งน้อยมากมาเทียบกับสภาพของอารยธรรมของชาติตะวันตกแล้ว จะเห็นว่าเปรียบเทียบไม่ได้เลย” (หน้า 47-48)

จากทรรศนะนี้ ฟูคุชิวาอธิบายถึงเหตุแห่งความล้มเหลวของอารยธรรมญี่ปุ่นว่า ในสังคมเก่าประชาชนคอยแต่จะพึ่งพารัฐบาลทำให้ประชาชนขาดจิตใจอิสระอันเป็นวิญญูณแห่งอารยธรรมสมัยใหม่ที่ขาดเสียมิได้ กล่าวให้ชัดเจนก็คือ บทบาทของคนชั้นกลางซึ่งเป็นผู้เนรมิตอารยธรรมสมัยใหม่ขาดไปอย่างน่าเสียดาย เขากล่าว “อารยธรรมของประเทศหนึ่งใดไม่ได้เกิดจากรัฐบาลเบื้องบน ไม่ได้เกิดจากประชาชนชั้นต่ำเบื้องล่าง แต่เกิดจากระดับกลาง เมื่อพวกเขาชี้แนะทางที่จะไปให้

แก่ปวงชน มีฐานะเคียดบ่าเคียดโง่กับรัฐบาล แล้ว ก็จะเริ่มมีความหวังในความสำเร็จขึ้นมา เมื่อพิจารณาประวัติศาสตร์ของประเทศตะวันตกแล้ว ทั้งการพาณิชย์และอุตสาหกรรม ไม่ได้เกิดจากการสร้างสรรค์ของรัฐบาล แก่นสารของมันล้วนเกิดจากนักวิชาการซึ่งมีฐานะระดับกลางทั้งสิ้น” (หน้า 50-51) โดยยกตัวอย่างว่า “เครื่องจักรไอน้ำเกิดจากการค้นพบของ เจมส์วัตต์ รถไฟเป็นผลงานของสติเวนสัน และการอธิบายหลักเศรษฐศาสตร์และเปลี่ยนกฎแห่งการพาณิชย์เป็นครั้งแรก เป็นผลงานของอดัมส密斯 ผู้ยิ่งใหญ่เหล่านี้ล้วนมาจาก middle class ทั้งสิ้น ไม่ใช่รัฐบาลที่ใช้อำนาจหรือชนชั้นต่ำที่เป็นกรรมกร” (หน้า 50-51) การค้นพบและการประดิษฐ์ของคน ชั้นกลางเหล่านี้ จะถูกนำไปใช้โดยจัดตั้งบริษัทองค์การขึ้นมา ใช้ประโยชน์ให้แพร่หลายออกไป ซึ่งจะนำความสุขอันไร้ขอบเขตมาสู่ประชาชน หน้าที่ของรัฐบาลตรงนี้ก็คือ “เพียงแต่ส่งเสริมเรื่องเหล่านี้ให้ดำเนินไปโดยราบรื่น รัฐบาลคือผู้คุ้มครองอารยธรรมเหล่านี้ และแล้วประชาชนในชาติซึ่งเสมือนหนึ่งเป็นเจ้าของอารยธรรมก็จะแข่งขันกัน จะอิจฉากัน จะภาคภูมิใจร่วมกัน” (หน้า 51) พุคฺชชาวสุรบุว่า “ดังนั้น สิ่งต่างๆ แห่งอารยธรรมจะเป็นเครื่องมือหนึ่งในการเพิ่มพลังจิตให้แก่ประชาชนทั้งหมด แต่สิ่งแต่ละอย่างก็จะช่วยส่งเสริมอิสรภาพของประเทศ กล่าวได้ว่า สถานการณ์เช่นนี้แตกต่างจากสภาพ

ในประเทศของเราอย่างตรงกันข้าม” (หน้า 51) เขากล่าวต่อไปว่า ผู้ที่จะรับภารกิจของการสร้างอารยธรรมและอิสรภาพแห่งชาติก็คือ นักวิชาการ “ในประเทศของเราปัจจุบัน ผู้ที่จะอยู่ในฐานะ middle class และจรรโลงอารยธรรมตลอดจนส่งเสริมอิสรภาพแห่งชาติ มีเพียงแต่นักวิชาการกลุ่มหนึ่งเท่านั้น แต่นักวิชาการเหล่านี้บกพร่องในหลายประการ เช่น ไม่เอาใจใส่สภาพความเป็นไปแห่งเหตุการณ์ ไม่กังวลในประเทศชาติเหมือนกับที่กังวลในตัวเอง และหลงตามความนิยมที่จะพึงพารัฐบาลแต่ฝ่ายเดียว” (หน้า 51-52)

พุคฺชชาววิเคราะหฺ์ต่อว่า อารยธรรมในโลกตะวันตกเกิดขึ้นจากจิตใจแห่งความสงสัย เขากล่าวว่า “ความก้าวหน้าของอารยธรรมนั้นก็คือการค้นพบความจริงโดยการพิจารณาถึงสภาพแห่งการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นอย่างหรือสิ่งในโลกนี้เป็นรูปธรรมหรือมนุษย์ที่เป็นนามธรรม เมื่อถามว่าอะไรเป็นที่มาของการที่ประชาชนในประเทศตะวันตกสามารถเข้าถึงอารยธรรมในปัจจุบันได้ ไม่มีอะไรเลยที่ไม่ได้มาจากความสงสัย ดังเช่น กาลิวนั้นเกิดจากความสงสัยในการสั่นไหวของซากคางคกจึงค้นพบไฟฟ้าในสัตว์ นิวตันมองเห็นลูกแอปเปิ้ลตก เกิดความสงสัยในหลักแรงโน้มถ่วง วัตต์เล่นสนุกกับไอน้ำจาก กาน้ำ เกิดความสงสัยในการทำงานของไอน้ำ ต่างก็ผ่านวิถีทางแห่งความสงสัย แล้วจึงบรรลุ

แก่นแห่งความจริง” (หน้า 134) ในด้านสังคม พุคฺชชาวามีทรรศนะเช่นเดียวกันว่า ความสงสัยเป็นที่มาของความก้าวหน้า ดังเช่นความสงสัยต่อการซื้อขายทาสของโทมัส คลาเรคสัน ความสงสัยต่อความหลงเชื่อในนิยายโรมันแคธอลิกของมาร์ติน ลูเธอร์ ความสงสัยในการกดขี่ของพวกขุนนางฝรั่งเศสของประชาชนฝรั่งเศส รวมทั้งความสงสัยในการออกกฎหมายอังกฤษของชาวอเมริกัน จนกระทั่งได้อิสราเอลมา นอกจากนี้ ยังมีนักคิดชื่อ จอห์น สจ๊วจ มิลล์ ที่เขียนหนังสือว่าด้วยสตรี ตั้งข้อสงสัยในขนบธรรมเนียมเก่าๆ (หน้า 134)

ในการสร้างสังคมใหม่ ตามความคิดของ พุคฺชชาวา บทบาทของรัฐและประชาชนจะต้องเคียงคู่กันไปในการทำให้ญี่ปุ่นเป็นชาติอิสระ โดยบทบาททั้งสองฝ่ายจะต้องกลมกลืนกัน อย่างไรก็ตาม พุคฺชชาวาเห็นว่าบทบาทของภาคเอกชนมีความสำคัญไม่น้อยกว่าของรัฐบาลในการช่วยให้ญี่ปุ่นเป็นชาติอิสระและอารยะ และเมื่อช่วงนำหน้ากันแล้ว บทบาทในฐานะเอกชนมีน้ำหนักมากกว่า และโดยส่วนตัวแล้วก็จะอยู่ในภาคเอกชนต่อไป “ผู้ใดมีหลักฐานที่แน่นอนมาหักล้างข้อถกเถียงนี้ แสดงให้เห็นถึงข้อเสียเปรียบของภาคเอกชนอย่างแจ่มชัดแล้วละก็ ข้าพเจ้าจะปฏิบัติตามด้วยความยินดี ไม่นำความเสื่อมเสียมาสู่ประเทศ” (หน้า 43-44)

พุคฺชชาวาเห็นว่า นักวิชาการมีภารกิจสำคัญประการหนึ่งคือ การขจัดทัศนคติข้าราชการที่ดูถูกว่าประชาชนโง่เง่า เนื่องจากข้าราชการเองไม่สามารถจะสร้างสรรค์อารยธรรมขึ้นได้จึงจำเป็นต้องขจัดทัศนคติเช่นนี้ ซึ่งภารกิจอันนี้ “ไม่อาจจะหวังจากบรรดาชาวาพ่อค้า หรือนักวิชาการญี่ปุ่นศึกษา ผู้ที่จะรับงานนี้ได้ มีแต่นักวิชาการแนวตะวันตกเท่านั้น จำเป็นจะต้องพึ่งพาคนพวกนี้” (หน้า 39-40) อย่างไรก็ตาม พุคฺชชาวาไม่เห็นด้วยที่นักวิชาการเหล่านี้พากันเข้าทำงานเป็นข้าราชการรับใช้รัฐแล้วก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงขนบธรรมเนียมอันเลวร้ายที่นักวิชาการจีนศึกษาได้ทิ้งไว้ ผลคือจิตใจของประชาชนก็เอียงเข้าหารัฐบาลเหมือนเดิม ยิ่งเสริมให้เกิดทัศนคติข้าราชการสูง-ประชาชนต่ำ พุคฺชชาวากล่าวถึงภารกิจของตนว่า “ในการส่งเสริมอารยธรรมและอิสรภาพของชาติเรา ไม่ใช่ว่ารัฐบาลจะทำได้ฝ่ายเดียว ไม่ใช่ว่าพืงนักวิชาการตะวันตกสมัยปัจจุบันแล้วก็เพียงพอ งานนี้อยู่กับสิ่งที่ข้าพเจ้าได้รับมอบหมาย ข้าพเจ้าเป็นผู้เริ่มต้นก่อน ไม่ใช่ผู้นำทางให้แก่คนโง่เขลาเท่านั้น แต่จะต้องเป็นผู้นำให้แก่นักวิชาการตะวันตกศึกษาด้วย ซึ่งให้เส้นทางที่จะมุ่งไป” (หน้า 41-42)

จากที่ได้กล่าวมาถึงความคิดของพุคฺชชาวาที่ปรากฏในหนังสือ “การส่งเสริมวิชาการ” เราได้พิจารณาความคิดของเขาโดยแยกกล่าวเป็นความคิดในเรื่องการเรียนรู้ ความเท่าเทียม

และความคิดในเรื่องจิตใจแห่งอิสรภาพอันเป็น
ข้อวิจารณ์โลกทัศน์หรือชีวิตทัศน์ของคนในสัง-
คมฟิวต์ล แล้วโยงไปสู่เรื่องการสร้างอารยธรรม
แบบใหม่ เขาตั้งอุดมคติให้แก่การสร้างชาติให้
เจริญทัดเทียมตะวันตกด้วยข้อความที่ว่า “เรา
ชาวญี่ปุ่นแต่ขึ้นไป ต้องมุ่งมั่นในวิชาการ ตั้ง
พลังจิตให้แน่วแน่ มุ่งสร้างอิสรภาพแห่งบุคคล
ของตน เมื่อสามารถบรรลุความมั่งคั่งและ
ความเข้มแข็งแห่งชาติก็ไม่ต้องกลัวอำนาจของ
ชาวตะวันตกแต่อย่างใด... เมื่อมีอิสรภาพ
แห่งบุคคลก็จะมีอิสรภาพแห่งชาติ” (หน้า 28)
พู่ซาว่ามีความเชื่อว่า บทบาทของเขาคือบท
บาทที่สำคัญยิ่งในการสร้างสังคมใหม่และให้พ้น
จากข้อบกพร่องทั้งปวงในสังคมเก่า

4. ความคิดระยะหลัง

ในช่วงหลังของความคิด พู่ซาว่าเบน
ความสนใจมาที่กรณีเฉพาะของญี่ปุ่น เขาสนใจ
ในอำนาจแห่งชาติ สถาบันจักรพรรดิ กิจการ
ของรัฐ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ลัทธิชาติ
นิยม และอนาคตของชาติญี่ปุ่น ที่โดดเด่นคือ
ความคิดในเรื่องรัฐ สถาบันจักรพรรดิ และ
ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านเอเชีย

พู่ซาว่าวิตกว่ารัฐจะต้องอ่อนแอลงถ้า
เผชิญกับการเรียกร้องจากประชาชนมากเกินไป
ในระบอบปี ค.ศ. 1881 ขบวนการเรียกร้อง
สิทธิเสรีภาพประชาชนทวีความรุนแรงขึ้นมาก
จนรัฐบาลต้องประกาศให้คำมั่นสัญญาว่า จะให้

มีสภาผู้แทนราษฎรภายใน 10 ปี ในปี ค.ศ.
1884 พู่ซาว่าตีพิมพ์บทความในหนังสือพิมพ์
Jiji Shimpō ในปี ค.ศ. 1884 เรียกร้องให้
“รัฐและประชาชนกับฝ่ายอยู่เหนือและฝ่ายอยู่
ใต้ประนีประนอมกัน ให้มีทิศทางข้างหน้าเป็น
หนึ่งเดียวกัน จริงอยู่ในวันข้างหน้า รัฐและ
ประชาชนจะได้เผชิญหน้ากันในสภาผู้แทนราช-
ฏรโดยตรง แต่ทว่าควรหรือที่จะมีคนพูดเรียก
ร้องป่าวๆ อย่างไม่รู้จักผิดชอบ โดยเฉพาะทำ
อะไรให้รัฐบาลลำบากใจ”⁹ ต่อมาเมื่อมีการ
ประกาศใช้รัฐธรรมนูญในปี 1889 และมีการ
เลือกตั้งในปีต่อมา แล้วเปิดประชุมสภาผู้แทน
ราษฎร สภาฯ ได้เรียกร้องให้รัฐบาลลดภาษี
ที่ดินลง รวมทั้งต่อต้านรัฐบาลในเรื่องอื่นๆ
พู่ซาว่าก็แสดงความไม่พอใจที่สองสถาบันการ
เมืองแห่งชาตินี้ปะทะกัน เขาเรียกสภาผู้แทน
ราษฎรอย่างเย้ยหยันว่าเป็น “สภาผู้แทนราษฎร
ของชาวนา ไม่ใช่สภาผู้แทนของญี่ปุ่น”¹⁰ พู่-
ซาว่าไม่เพียงแต่คัดค้านการลดภาษีที่ดิน แต่ยัง
เสนอให้เพิ่มภาษีอีกด้วย ในการประชุมสภา
สมัยที่สองในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1891
เมื่อรัฐบาลถูกโจมตีในเรื่องรัฐมนตริมหาตไทย
ไม่วางตัวเป็นกลางในการเลือกตั้งที่มีขึ้นภาย
หลังการยุบสภา พู่ซาว่าก็แสดงความคิดเห็น
สนับสนุนรัฐบาลโดยปกป้องรัฐมนตริมหาต
ไทย¹¹ เขาเรียกร้องความคิด “สามัคคีรัฐ-
ประชาชน” อย่างชัดเจน ซึ่งในด้านหนึ่งก็ต้อง
การให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง ไม่

ปล่อยให้รัฐบาลมีบทบาทฝ่ายเดียว แต่ในอีกด้านหนึ่ง เขาก็วิตกห่วงใยในความเป็นไปของรัฐบาล ห่วงว่าจะอ่อนแอ ทำให้ชาติส่วนรวมอ่อนแอตามไปด้วย

สถาบันจักรพรรดิก็มักได้รับความสนใจอย่างมากจากปัญญาชนในระลอกหลังของความคิด ในปี ค.ศ. 1881 เขาได้เขียนบทความเรื่อง “ทรรศนะต่อราชวงศ์” (Teishitsu-ron) และในปี ค.ศ. 1888 เรื่อง “เทิดทูนจักรพรรดิ” (Sonno-ron) ปัญญาชนกล่าวถึงประเพณีการปกครองโดยจักรพรรดิในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นและนิยามความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกับประชาชนว่า “จักรพรรดิเป็นสถาบันที่อยู่นอกสังคมทางการเมือง ยิ่งกว่านี้ข้าพเจ้าได้พูดเสมอว่า ผู้ที่อภิปรายการเมืองหรือมีบทบาททางการเมือง ไม่ควรจะใช้สถาบันนี้ไปในทางที่ไม่ชอบ ทั้งในแง่ของความเชื่อของเขา และในแง่ความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบัน... ประชาชนญี่ปุ่นคือพสกนิกรบุตรหลานของราชวงศ์... (แม้ว่าจะมีบางครั้งที่กลุ่มคนบางคนได้สู้รบกับฝ่ายเจ้า แต่ทว่า) ในประเทศญี่ปุ่นของเรานั้นความจริงแล้ว ตั้งแต่โบราณมาจนถึงปัจจุบัน ไม่มีพสกนิกรที่เป็นกบฏเลย และจะไม่มีในอนาคตด้วย”¹² นอกจากนี้เขากล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพรรคการเมืองกับราชวงศ์ว่า “ในปัจจุบันเรารู้สึกกังวลมากถึงสถาบันจักรพรรดิ กลุ่มบุคคลซึ่งเรียกตัวเองว่าพรรคการเมืองแต่ละกลุ่ม มีลัทธิความเชื่อของตน บาง

กลุ่มได้ชื่อว่าเสรีนิยม [ก้าวหน้า หรืออนุรักษ์] แม้ว่าเราจะพูดว่ากลุ่มเหล่านี้กำลังต่อสู้กันในประเด็นปัญหาต่างๆ แต่ความจริงแล้ว กำลังต่อสู้เพื่ออำนาจมากกว่า... เมื่อมีการเปลี่ยนมือผู้ถืออำนาจ คนกลุ่มใหม่ก็จะเคลื่อนเข้ามาใกล้สถาบัน ขณะที่ฝ่ายสูญเสียอำนาจถอยห่างออกไป โดยเหตุนี้สถาบันจักรพรรดิจึงถูกทำให้แปดเปื้อนด้วยสังคมทางการเมือง นั่นคือพระบรมเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่จะถูกกระทบกระเทือน และความศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนจะถูกทำให้เสียหาย สิ่งนี้เป็นเรื่องน่ากังวลอย่างยิ่งสำหรับประเทศชาติ”¹³ ในที่สุดปัญญาชนเน้นบทบาททางด้านจิตใจของสถาบันจักรพรรดิว่า “ในระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช พระองค์ทรงว่าราชการบ้านเมืองและปกครองประชาชนโดยตรง แต่ในระบบการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญนั้น รัฐบาลเข้ามาจรรโลงเพียงระเบียบทางกายภาพ ศูนย์กลางแห่งจิตใจไม่ได้รับการจรรโลงซึ่งนี่เองเป็นเรื่องจำเป็นที่ต้องพึ่งพาสถาบันจักรพรรดิ อะไรเป็นสิ่งสำคัญกว่า จิตมนุษย์หรือสภาพทางกายภาพ จิตปกครองร่างกาย”¹⁴

ปัญญาชนสนใจในการเมืองระหว่างประเทศและยุทธศาสตร์แห่งชาติของญี่ปุ่นมากขึ้นเรื่อยๆ ความกังวลในสวัสดิภาพของญี่ปุ่นมีอยู่อย่างมากในช่วงหลังของความคิด ปัญญาชนหมกมุ่นอยู่กับการชี้ทางเพื่อให้ประเทศเดินในท่ามกลางสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศที่เขาเห็นว่าเต็ม

ไปด้วยภัยอันตราย ความคิดของเขามีลักษณะ
ห่างเหินจากคุณค่าสากลด้านวัฒนธรรม และ
คล้อยไปสู่ปัญหาเฉพาะของชาติญี่ปุ่นเชิงชาติ
นิยมมากขึ้นเรื่อย ๆ เขากล่าวว่า “ประเด็นซึ่ง
ข้าพเจ้ากำลังจะเสนอคือประเทศของเรากำลัง
ตกอยู่ในภาวะอันตรายอย่างใหญ่หลวง นัก
ศีลธรรมอาจบอกเราว่าให้นั่งเฉย ๆ และรอคอย
จนกว่าสงครามจะหยุด แต่เท่าที่ข้าพเจ้าได้
สังเกตเห็น ประเทศตะวันตกได้พัฒนาเทคนิค
ทางทหารไปไกลมาก และคงจะพัฒนาต่อไป
อีก”¹⁵ วรรณคดีต่อสภาพแวดล้อมระหว่าง
ประเทศนี้ มีผลต่อความคิดเอเชียของฟูคุชิวา
อย่างมาก ฟูคุชิวาวิเคราะห์ว่า ความสัมพันธ์
ระหว่างประเทศนั้น แต่โบราณมา ตัดสินกัน
ด้วยกำลังทหารเหมือน “สัตว์ป่าเผชิญหน้ากัน
กันซึ่งกันและกัน”¹⁶ ซึ่งญี่ปุ่นก็เป็นสัตว์ป่าหนึ่ง
ถ้าไม่กินคนอื่น ก็ถูกคนอื่นกิน ที่กินคนอื่นก็
คือคนในประเทศอารยะ ที่ถูกคนอื่นกินคือคน
ในประเทศด้อยอารยธรรม ซึ่ง “ประเทศญี่ปุ่น
ของเราจะอยู่ในกลุ่มผู้กินคนอื่น ร่วมกับคน
ประเทศอารยะออกแสวงหาเหยื่อ”¹⁷ ในช่วง
ปี ค.ศ. 1882 ที่เกิดกรณีพิพาทระหว่างญี่ปุ่น
กับเกาหลี ฟูคุชิวาเขียนบทความชั้นนำหลัก
ยุทธศาสตร์ลงในหนังสือพิมพ์หลายเรื่อง เช่น
“ข้อสังเกตในยุทธศาสตร์ต่อเกาหลี” “ความ
จำเป็นในการส่งทหารไปปฏิบัติการณ์” “ความ
สัมพันธ์สามเส้าญี่ปุ่น-จีน-เกาหลี” “เมื่อเห็น
ศัตรูควรจะปล่อยชนออกจากแหล่ง” “ผลแห่ง

การพิจารณาเหตุการณ์เกาหลี” “เงินชดใช้ค่า
เสียหายจากเกาหลี 500,000 เยน” ฯลฯ และ
ถึงกับเรียกเกาหลีว่า “ศัตรูของอารยธรรม” ใน
ปี ค.ศ. 1885 เขาได้เขียนบทบรรณาธิการซึ่ง
เป็นที่กล่าวขวัญกันมาก เรื่อง “ผลห่างจาก
เอเชีย” (Datsua-ron) ลงในหนังสือพิมพ์ มี
ข้อความตอนหนึ่ง ดังนี้ “ในปัจจุบัน จีนและ
เกาหลีไม่มีประโยชน์ต่อประเทศของเรา ใน
ทางตรงข้าม เนื่องจากว่าประเทศทั้งสามนี้อยู่
ติดกัน บางครั้งจึงถูกมองด้วยสายตาคงตะวัน
ตกที่อารยะว่าเหมือนกัน ข้อประเมินสำหรับ
จีนและเกาหลีถูกใช้กับประเทศของเราด้วย...
และโดยอ้อม สิ่งนี้เข้ามาเป็นอุปสรรคในโย-
บายต่างประเทศของเรา ช่างเป็นโชคร้าย
สำหรับประเทศเราเสียจริง หมายความว่า ใน
การกำหนดแผนต่าง ๆ ของเราในปัจจุบัน เราไม่
มีเวลารอคอยการพัฒนาจากประเทศข้างเคียง
และร่วมมือกับฟูเอเซีย เราควรจะหนีห่างจาก
พวกนี้ แล้วเข้าร่วมกลุ่มกับประชาชาติอารยะ
ตะวันตก”¹⁸ ก่อนถึงแก่กรรมในปี ค.ศ. 1901
ฟูคุชิวามีโอกาสได้เห็นความเข้มแข็งแห่งชาติที่
เขาใฝ่ฝัน เมื่อญี่ปุ่นส่งทหารเข้าไปในเกาหลี
และจีน สามารถรบได้ชัยชนะ เขาได้มอง
ชัยชนะเมื่อได้ทราบข่าวและเผยความรู้สึกออก
มาอย่างไม่ปิดบังว่า “สงครามกับจีนเป็นชัยชนะ
ของรัฐบาลและประชาชนที่ได้ร่วมมือกัน ข้าพ-
เจ้าไม่รู้จะแสดงความปรีดาและความขอบคุณ
อย่างไร ช่างโชคร้ายที่มีชีวิตอยู่มาจนถึงปัจจุบันจน

ได้เห็นเหตุการณ์นี้ ช่างโซครายที่เพื่อนข้าพเจ้า ได้ถึงแก่กรรมไปเสียก่อน ข้าพเจ้าร้องไห้ ซึ่งทุกครั้งก็เพื่อบอกให้เพื่อน ๆ ที่ถึงแก่กรรมไปแล้วได้ร่วมรับทราบ ว่าไปแล้วสงครามกับจีนครั้งนี้ ไม่ใช่เรื่องอะไรใหญ่โต เป็นเพียงบทเริ่มต้นแห่งการต่อสู้ญี่ปุ่นในอนาคต เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่โอกาสเพื่อมายินดีปรีดากัน อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าเกิดอารมณ์ขึ้นมา จนกระทั่งข้าพเจ้าเข้าสู่วังค์คล้ายฝัน... ความเข้มแข็ง ทรมาน และอารยธรรมญี่ปุ่นใหม่ ล้วนเป็นผลมาจากความอดสู้อันของคนรุ่นก่อนเรา พวกเราทั้งหลายที่เกิดมาในยุคที่โซครายนี้ เพียงแต่รับของขวัญจากบรรพบุรุษของเรา... ข้าพเจ้าไม่มีความรู้สึกเสียใจ มีแต่ความยินดีปรีดา เมื่อมองย้อนหลังไปถึงชีวิตของข้าพเจ้า”¹⁹

กล่าวโดยสรุป การเรียกร้องให้ประชาชนร่วมมือกับรัฐบาล การเน้นความสำคัญของสถาบันจักรพรรดิในชีวิตการเมืองและทรศนะต่อความสัมพันธ์กับต่างประเทศโดยเฉพาะเพื่อนบ้านเอเชียดังที่ได้กล่าวมา ล้วนแสดงถึงความ เป็นนักชาตินิยมของฟูคูชิวา ยูคิชิ

5. บทวิเคราะห์วิจารณ์

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า ความคิดในระยะแรกของฟูคูชิวา ทั้งในเรื่องการเรียนรู้ใหม่ ความเท่าเทียม และจิตใจแห่งอิสราภาพ มีลักษณะเป็นความคิดเชิงสากลนิยมและวัฒนธรรม (universalistic and cultural) มีอยู่น้อย

ที่เขาจะพูดถึงอำนาจแห่งชาติญี่ปุ่น รัฐญี่ปุ่น รัฐบาลญี่ปุ่น สถาบันแห่งชาติของญี่ปุ่น เช่น จักรพรรดิ ฯลฯ การเรียนรู้ใหม่ที่เขากล่าวถึง เช่น วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี พาณิชย ภาษา อังกฤษ วิชาเลขานุการ เศรษฐศาสตร์ ฯลฯ ล้วนเป็นสิ่งสากลที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตกก่อน แล้วหลังไหลไปสู่ส่วนอื่นๆ ของโลกที่ล่าช้ากว่า อย่างเป็นธรรมชาติ ความเท่าเทียมที่เขาพูดถึงก็เช่นกัน เป็นวัฒนธรรม เป็นคุณค่าชีวิต ปรัชญาชีวิต และความหมายแห่งการดำรงอยู่ ซึ่งเป็นสากล หรือจิตใจแห่งอิสราภาพก็เช่นกัน เป็นการปลดปล่อยมนุษยชาติจากพันธนาการของชีวิตแบบสังคมพัวดัลหรือสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นคุณค่าแห่งชีวิตในอุดมคติ ไม่มีภาวะ เฉพาะตัว เฉพาะถิ่น เฉพาะเวลา อย่างไรก็ตาม ดังที่เราได้เห็นแล้วความคิดในช่วงหลังของเขา เน้นที่ปัญหาซึ่งเป็นกรณีเฉพาะของญี่ปุ่นและในเชิงชาตินิยม (particularistic and nationalistic) เขาห่วงใยในสวัสดิภาพของชาติ ความเข้มแข็งแห่งชาติญี่ปุ่น สถาบันแห่งชาติ และคุณค่าในลักษณะชาตินิยม การปรับเปลี่ยนในความคิดเช่นนี้ ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะเสริมต่อหรือบ้ายเบน เป็นปัญหาใหญ่ในประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาญี่ปุ่นสมัยเมจิ และในสมัยปัจจุบันด้วย ทำให้ฟูคูชิวา จึงหันเหความสนใจไปเช่นนี้

โดยพื้นฐานแล้ว ฟูคูชิวามาจากครอบครัวชาวยุโรปชั้นต่ำ ฐานะการครองชีพจัดว่าไม่ดี และบิดาถูกให้ปฏิบัติงานที่ไร้เกียรติ ความต่ำ

ด้อยในเกียรติยศและความยากจนในชีวิต ทำให้เขาเป็นนักคิดนรนต์ต่อสู้ เมื่อมีโอกาสได้ศึกษาสูงขึ้น เห็นโลกกว้างขึ้น ปฏิบัติต่อวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมเดิมของเขาจึงรุนแรงขึ้น เป็นสัดส่วนตาม เขาได้รับการยกย่องว่าเป็นนักวิจารณ์ระบบฟิวต์ลได้อย่างรุนแรงที่สุดในฐานะนักเรียน “ฮอลันดาศึกษา” สิ่งซึ่งเรียนรู้อย่างยากลำบากด้วยความอดทนและจิตมุ่งมั่นอย่างสูงนั้น เป็นความรู้ในเชิง “ประยุกต์” อันได้แก่ แพทยศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา ไม่ได้มีการศึกษาในด้านลัทธิการเมือง ระบบการปกครอง ปรัชญาการเมือง จริยธรรมการเมือง ซึ่งล้วนเป็นฐานรากของสังคมศาสตร์ ฮอลันดาศึกษาช่วยพาญี่ปุ่นสมัยเมจิเข้าสู่ความทันสมัยอย่างรวดเร็ว แต่ไม่ได้มีส่วนในด้านลัทธิ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง นักฮอลันดาศึกษาจึงมีจุดอ่อนมาแต่แรกในการวิจารณ์ปัญหาให้ลึกลงไปถึงราก เมื่อมีโอกาสไปต่างประเทศ ซึ่งเป็นเพียงระยะสั้นมากและไปกับคณะทูต พุคซุชาวาจับใจในความเจริญต่างๆ ที่ปรากฏต่อสายตา โรงงานอุตสาหกรรม อุตสาหกรรม โรงพยาบาล ระบบไปรษณีย์ การคมนาคม ธนาคาร ฯลฯ พุคซุชาวาพยายามวิเคราะห์ถึงเหตุแห่งความเจริญเหล่านี้ ซึ่งเขาก็สรุปอย่างปรากฏในหนังสือ*การส่งเสริมวิชาการ* ว่าจะต้องปรับปรุงทฤษฎีการเรียนรู้ใหม่ให้เป็นแบบมีผลเชิงประยุกต์ ต้องปรับปรุงแบบแผนความสัมพันธ์มนุษย์ใหม่ให้มีความเท่า

เทียมกัน รวมทั้งต้องปลดปล่อยอิสรภาพแห่งการคิดการกระทำ ให้ปัจเจกบุคคลมีความเป็นตัวของตัวเองเป็นอิสรชนขึ้นมา การได้เห็นโลกตะวันตกในช่วงสั้น ๆ ในสภาพที่ญี่ปุ่นปิดประเทศมานานกว่า 200 ปี เป็น “อาการช็อคทางวัฒนธรรม” แต่ในแง่วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีแล้ว การค้นพบความเจริญในโลกตะวันตกเป็นส่วนขยายของ “ฮอลันดาศึกษา” นั้นเอง แต่เขามีมิติแห่งการอธิบายเหตุผลใหม่

ไม่ต้องพิจารณาไกล อ่าน “*การส่งเสริมวิชาการ*” อย่างใกล้ชิด เราจะเห็นความไม่สมบูรณ์ของความคิดหรือความขัดแย้งมาแต่แรกเริ่มในความคิดของพุคซุชาวา เมื่อเรียกร้องให้หมั่นศึกษาใฝ่หาวิชาความรู้ และคนเราก็ดูมาเท่าเทียมกันในการหาความรู้ เขาไม่ได้ตระหนักว่าโอกาสแห่งการศึกษานั้นไม่เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะในสมัยนั้นที่ภาระการศึกษาส่วนใหญ่ตกอยู่ที่ผู้ปกครองนักเรียน เป็นความจริงอย่างที่เขากล่าวไว้ใน “*การส่งเสริมวิชาการ*” ที่ว่าคนเราย่อมโง่ถ้าไม่เล่าเรียน แต่การได้เล่าเรียนหรือไม่นั้น อาจเป็นปัญหาที่มีความสำคัญยิ่งกว่าโง่หรือฉลาด ซึ่งการได้เล่าเรียนหรือไม่นี้เป็นปัญหาทางการเมืองอย่างยิ่ง เมื่อเรียกร้องให้ประชาชนเคารพกฎหมายและอดกลั้นเพราะ “กฎหมายเกิดจากสัญญาาระหว่างประชาชน” แต่พุคซุชาวาไม่ได้สนใจว่ากฎหมายในขณะนั้นเกิดจากประชาชนด้วยหรือเปล่า ประชาชน

มีส่วนในการพิจารณาอนุมัติหรือไม่ ซึ่งก็ไม่ยากแก่การสำรวจเลย เมื่อเรียกร้องให้มีความเท่าเทียม “สิทธิของประเทศจะยอมให้ละเมิดไม่ได้” หรือ “นักกล้ำหักแขนคนป่วย” รวมทั้งอธิบายว่าประเทศต่าง ๆ ย่อมเสมอภาคกัน พุคฺชาวาไม่ได้คำนึงถึงสิทธิของประชาชนในประเทศอื่น เขาสนับสนุนการทำสงครามกับจีน และเรียกสงครามนี้ว่าเป็นสงครามระหว่างความมีอารยธรรมกับความป่าเถื่อน ความสว่างกับความมืด หรือเมื่อเรียกร้องให้มีจิตใจอิสระ พุคฺชาวาไม่ได้กล่าวถึงปัจจัย เงื่อนไข หรือวิธีการไปสู่จิตใจเช่นนั้นเลย

ที่สำคัญคือ ความคิดเรื่องอิสรภาพของพุคฺชาวาในหนังสือ “การส่งเสริมวิชาการ” เน้นถึงอิสรภาพแห่งชาติไว้เหนืออิสรภาพส่วนบุคคล ดังที่เขากล่าวว่า “ไม่ว่าจะเป็นคนในชาติที่ร่ำรวย ยากจนหรือสูงต่ำ ต้องรับเอาประเทศชาติไว้อยู่เหนือตัว” จึงเห็นได้ว่าพุคฺชาวากล่าวถึงอิสรภาพบุคคลในบริบทความรู้สึกชาตินิยม เขาเห็นว่า “คนญี่ปุ่นก็คิดถึงประเทศตนในฐานะคนญี่ปุ่น รักษาเขตแดนประเทศของตนอย่าให้ผู้อื่นเข้ามาได้ คำนึงว่าประเทศก็เปรียบเสมือนครอบครัวของตน เพื่อประเทศชาติแล้ว ไม่เพียงแต่ยอมเสียทรัพย์เท่านั้น แต่ยังยอมสละชีวิตโดยไม่คิดเสียตายอีกด้วย” อย่างไรก็ตาม ความคิดชาตินิยมของพุคฺชาวาก็แตกต่างจากชาตินิยมแบบสุดโต่งหรือฟาสซิสต์

ในสมัยต่อมา โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 1930 โดยเขาไม่เห็นด้วยว่า ชาตินิยมจะเป็นไปได้หรือเป็นไปได้อย่างมีพลัง ถ้าปัจเจกบุคคลเชื่อฟังแต่ผู้นำจนขาดความเป็นตัวของตัวเอง เขาพยายามชี้ว่า “คนที่มัวปลั่งจิตแห่งอิสรภาพจะมีน้ำใจคิดถึงประเทศชาติ คนที่ไม่มัวปลั่งจิตแห่งอิสรภาพจะไม่มีน้ำใจนี้” พุคฺชาวารู้สึกไม่พอใจที่พ่อค้าญี่ปุ่นเมื่อติดต่อกับชาวต่างชาติ มีความรู้สึกขลาดกลัว ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น กลัวเทคโนโลยี กลัวความยิ่งใหญ่ของหน่วยงานการค้าฝรั่ง ไม่กล้าเจรจาซื้อขาย ฯลฯ สำหรับเขาแล้ว “นี่ไม่ใช่ความเสียหายของบุคคลหนึ่ง แต่เป็นความเสียหายของประเทศ นี่ไม่ใช่ความอับอายของบุคคลหนึ่ง แต่เป็นความอับอายของประเทศ” เขาจึงแสดงความเป็นห่วงว่า “ยิ่งปลั่งจิตแห่งอิสรภาพในหมู่ประชาชนจิตจางเท่าใด โอกาสที่จะเกิดภัยอันตรายแห่งการขายชาติก็จะเพิ่มขึ้นเท่านั้น” จึงเห็นได้ว่าตั้งแต่แรกเริ่มแล้ว พุคฺชาวาเป็นนักชาตินิยม แต่เป็นชาตินิยมที่เสรีนิยมและถูกปกคลุมอยู่ด้วยความคิดอารยธรรมใหม่²⁰ เขาเปิดเผยจุดยืนทางความคิดตั้งแต่ระยะแรกแล้ว ว่าเสรีนิยมจะต้องไม่ใช่เพื่อตัวของมันเอง แต่เป็นพลังไปสู่ชาตินิยม ความเข้มแข็งแห่งชาติในด้านเศรษฐกิจ และความเสมอภาคเท่าเทียมกับมหาอำนาจตะวันตก เพื่อจุดหมายดังกล่าวนี้ เขาเรียกร้องความเสียสละจากประชาชนที่มีเสรีภาพและอิสรภาพว่า “ไม่เพียงแต่ยอมเสียทรัพย์

เท่านั้น แต่ยังมีอมสละชีวิตโดยไม่คิดเสียตาย อีกด้วย” และในการเสียสละเพื่อประเทศชาตินี้ เขาเห็นว่า ต้องคำนึงว่าประเทศก็เปรียบเสมือน “ครอบครัว” จึงน่าจะกล่าวได้ว่า พุคฺชชาว ไม่ได้ตระหนักว่า ความคิดในช่วงหลังของตน มีพื้นฐานที่ขัดแย้งกับในช่วงแรก นับว่าเป็นสิ่งที่อันตรายและเป็นปัญหาสำคัญในพัฒนาการ ความคิดของพุคฺชชาว และของนักคิดญี่ปุ่นใน ประวัติศาสตร์สมัยใหม่หลายคน รวมทั้งเป็น ปัญหาสำคัญของวัฒนธรรมญี่ปุ่นด้วย

บรรยากาศการเมืองในประเทศญี่ปุ่นระยะ ทศวรรษ 1880 ได้เปลี่ยนแปลงไปจากต้น สมัยเมจิ จากยุคแสงสว่างแห่งอารยธรรมต้น สมัยเมจิเป็นยุคของการหิบบิยัฒนธรรมความ นิยมชมชอบในวิทยาศาสตร์และเสรีนิยมของ อารยธรรมตะวันตก รวมทั้งแปลกแยกจาก สถาบันและค่านิยมเดิมในประเทศนี้ สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นสัญลักษณ์ฟิวต์ลัทธิทุกขุทั้งหรือยกเลิกไป อย่างไม่รู้ก็ตาม การพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ การสร้างกองทัพ และการขอแก้ไขสนธิสัญญา ไม่เสมอภาคกับตะวันตก ล้วนต้องอาศัยแรง กระตุ้นชาตินิยม เช่นความภาคภูมิใจในวัฒน- ธรรมตนเอง ถึงระยะทศวรรษ 1880 การ ได้เถียงระหว่างสองกระแสความคิดนี้ทวีความ แห่ลมคมยั้งขึ้น มีผู้เสนอว่าเป็นการเสื่อมศักดิ์ศรี แห่งชาติที่ไปรับเอาสถาบันและค่านิยมตะวันตก เข้ามาทั้งดุ้น แต่ก็มีคนโต้เถียงว่า สถาบัน คุณค่า และธรรมเนียมปฏิบัติตะวันตกนั้น เป็น

สิ่งสากล ซึ่งชาวตะวันตกค้นพบก่อนญี่ปุ่นเท่า นั้นเอง เพราะฉะนั้นเพื่อให้ญี่ปุ่นก้าวหน้าไม่ หยุดหนึ่งอยู่กับที่ ก็จำเป็นต้องศึกษาจากตะวันตก ไม่ใช่เพราะว่านิยมตะวันตก เนื่องจากความ เจริญทั้งหลายที่รับเข้ามาเป็นสิ่งสากล สำหรับ ฝ่ายรัฐบาลนั้น ความสนใจจะอยู่ที่การระดม ความสนับสนุนมวลชนเข้าสู่เป้าหมายแห่งชาติ และสร้างอุดมการณ์ที่จะยึดโครงสร้างการเมือง ใหม่เข้าด้วยกัน ผู้นำเมจิได้หลอหลอมอุดม การณ์จักรพรรดิซึ่งจะให้ความชอบธรรมแก่การ บริหารประเทศของตน และเป็นพลังบูรณาการ ประชาชน ให้ทำงานอย่างประสานจังหวะกัน และอย่างมีประสิทธิภาพ บทบาทของรัฐใน ด้านนี้เป็นเครื่องชี้ทิศทางบรรยากาศการเมือง ในประเทศ²¹

ความเปลี่ยนแปลงในบรรยากาศทั่วไปนี้ สะท้อนให้เห็นในหมู่นักคิดคนสำคัญ ๆ ด้วย ก่อนสิ้นทศวรรษ 1880 มีการเปลี่ยนแปลงใน การเขียนของปัญญาชนชั้นนำซึ่งจะมีผลต่อกระ- แสความคิดในเวลาต่อมาอย่างมาก คาโท ฮิโรยุกิ ปฏิเสธลัทธิตามธรรมชาติ (natural rights) อันเป็นหลักความคิดการเมืองจากฝรั่งเศส ซึ่ง มีอิทธิพลอย่างมากต่อขบวนการสิทธิเสรีภาพ ประชาชน พุคฺชชาวเองก็ปฏิเสธทฤษฎีศีลธรรม ตามธรรมชาติ (natural moral laws) ในปี ค.ศ. 1881 เมื่อลัทธิขงจื้อถูกโจมตีหรือทดแทน ด้วยยุคแสงสว่างแห่งอารยธรรมในต้นสมัยเมจิ ก็ยังมีความคิดเชิงจริยธรรมอยู่ เช่น ความเสมอ

ภาค หลักแห่งสิทธิเสรีภาพ แต่เมื่ออยู่การรับอารยธรรมนี้ ถูกวิจารณ์ว่า เป็นตะวันตกนิยมจนเสื่อมถอยไปและแทนที่ด้วยหลักการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดที่ไม่คำนึงถึงศีลธรรม เราก็เห็นได้ว่า มิติจริยธรรมสังคมขาดไป จะหันไปที่ใดไม่ได้นอกจากสถาบันจักรพรรดิ (ซึ่งก่อนหน้านั้นเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมสากล) และศีลธรรมชาмуไรที่ยังหลงเหลืออยู่ บัดนี้ สถาบันจักรพรรดิถูกทำให้เป็นแหล่งที่มาของระเบียบทางการเมืองและระเบียบจริยธรรม²² ข้อเขียนของฟูคูชิวาในเรื่องสถาบันจักรพรรดิที่ได้กล่าวมาแล้ว สะท้อนสภาวะทางปัญญาดังกล่าวอย่างชัดเจน

การเน้นในสำคัญของสถาบันจักรพรรดิ อันเป็นสถาบันในประเพณีดั้งเดิมประจำชาติมาแต่โบราณ เป็นการเคลื่อนจุดเน้นที่สำคัญยิ่ง โดยเฉพาะเมื่อเขาพาประชาชนที่ฟังมี “ความเท่าเทียมและจิตใจแห่งอิสระ” ของเขาเข้าไปเป็น “พสกนิกรของราชวงศ์” และย้ำด้วยว่าไม่มี “พสกนิกรที่เป็นกบฏทั้งในอดีตและในอนาคต” ทรรศนะต่อพรรคการเมืองของฟูคูชิวาที่ว่ามุ่งต่อสู้ชิงอำนาจกัน ซึ่งจะทำให้จักรพรรดิ “มัวหมอง” ได้ปิดกั้นการเติบโตและการขยายความชอบธรรมของพรรคการเมือง อันเป็นองค์กรที่สำคัญยิ่งในการค้ำประกันสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล ยิ่งเมื่อเปรียบเทียบสถาบันว่าเป็น “จิตซึ่งปกครองร่างกาย” ฟูคูชิวาก็

หันหลังให้กับหลักพหุนิยมแห่งสังคมโดยสิ้นเชิง พาประชาชนเข้าสู่รัฐองคาพยพตามกระแสแห่งประวัติศาสตร์โดยง่ายตาย²³ ในที่สุดเมื่อเผชิญกับปัญหาจริยธรรม ฟูคูชิวาก็ไม่มีแหล่งอ้างอิงอื่นใด นอกจากคุณค่าในประเพณี ดังที่เขา กล่าวว่า “หลักจริยธรรมอาจเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิงเมื่อวิชาการก้าวหน้าไป อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงจริยธรรมนี้เป็นเพียงเรื่องของการพิจารณาภายในตัวเองของพวกนักวิชาการ ซึ่งไม่สอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงในปัจจุบัน...ในการค้นหาคำสอนที่อาจใช้เป็นหลักมาตรฐานทางจริยธรรมสำหรับชาмуไร ญี่ปุ่นของเรา นั้น ข้าพเจ้าได้พบว่า ที่ถูกต้องที่สุดคือหลักตอบแทนพระคุณประเทศชาติด้วยการมอบความภักดีให้”²⁴

พิจารณาในบริบทร่วมกับกระแสความคิดอื่น อาจกล่าวได้ว่า ในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่มี 3 กระแสความคิดใหญ่ที่มีอิทธิพลสูง คือ เสรีนิยมเชิงวัตถุนิยม สิทธิตามธรรมชาติ และวิวัฒนาการนิยมเชิงสังคม ความคิดของฟูคูชิวาทั่วไปโดยเฉพาะในระยะแรกอาจจัดเข้าในกระแสเสรีนิยมเชิงวัตถุนิยม (materialistic liberalism) ซึ่งมีคุณูปการต่อญี่ปุ่นสมัยใหม่อย่างมาก คือ เน้นในคุณค่าของความสำเร็จ การเคลื่อนฐานะทางสังคม และจิตใจวิริยะอุตสาหะแห่งผู้ประกอบการ ความเป็นอิสระของปัจเจกบุคคล การตื่นตัวในความอยู่ดีกินดีส่วนบุคคล และความสะดวกสบายแห่งชีวิต ใน

ความคิดของฟูคูชิวา หลัการแห่ง “อรรถประโยชน์” และ “การกระทำ” ของปลายสมัยโทคุกาวาได้รับการประสานเข้าด้วยกัน เพื่อกระตุ้นปัจเจกบุคคลในสังคมเมจิ ให้หมั่นขวนขวายศึกษา ก้าวขึ้นมาในสังคมและสร้างชื่อเสียง นับว่า เขาได้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการก่อรูปและแพร่จริยธรรมผู้ประกอบการสำหรับญี่ปุ่นสมัยใหม่ และจริยธรรมนี้อยู่คงทนตลอดมา ฟูคูชิวาปฏิเสธแนวความคิดเชิงอภิปรายญาของลัทธิขงจื้อ แล้วเน้นความสำคัญของรากฐานความรู้เชิงประจักษ์ซึ่งสัมผัสได้จริง เขาพยายามเน้นความเป็นปัจเจกบุคคลและความเท่าเทียมอันเป็นหลักการสากล²⁵

อีกกระแสหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลในต้นสมัยเมจิ คือความคิดสิทธิธรรมชาติ (natural right thought) ซึ่งมีนักคิดที่เด่น เช่น อุเอคิ เอโมริ และ นาคาเอ โซมิน และมีขบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่สำคัญคือ “ขบวนการสิทธิเสรีภาพประชาชน” (Jiyu minken undo) ซึ่งเคลื่อนไหวมีอิทธิพลสูงสุดทั่วประเทศ ในระยะ ค.ศ. 1881-1885 เช่น ที่โอซาก้า โตเกียว ฟูคูชิม่า ชิชิบุ ฯลฯ สำนักความคิดนี้เรียกร้องการสถาปนารัฐบาลที่มาจากรัฐสภาที่ยึดหลักสิทธิธรรมชาติและอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ย้ำเน้นความเป็นอิสระสมบูรณ์ของปัจเจกบุคคล ซึ่งมีลักษณะเป็น “ธรรมชาติ” และการพึ่งตนเอง รวมทั้งอำนาจแห่งตนเอง นาคาเอและคนอื่น ๆ ในสำนักนี้ รับอิทธิพลความคิดมา

จากรุสโซอย่างชัดเจน และเชื่อว่ามนุษย์นั้นมีความเป็นอิสระและเสรีโดยธรรมชาติ มีความสามารถที่จะจัดระเบียบตนเอง รวมทั้งจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างกันโดยผ่านสัญญาข้อตกลง การจำกัดเสรีภาพส่วนบุคคลนั้น แม้ว่าจะมีได้บ้างในระดับหนึ่ง แต่ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์สุขส่วนรวม สำนักนี้เน้นเป็นพิเศษในสิทธิของทุกคนที่จะมีส่วนร่วมในระบบและการมีตัวแทนประชาชน ในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นต้นสมัยเมจิความคิดสิทธิตามธรรมชาตินี้เป็นเครื่องอธิบายทิศทางใหม่สำหรับญี่ปุ่นที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในหมู่คนที่ต่อต้านระบบรวบอำนาจในขณะนั้น

ไม่เห็นด้วยกับทั้งสำนักความคิดเชิงอรรถประโยชน์นิยม และสำนักสิทธิตามธรรมชาติ คือ ความคิดวิวัฒนาการนิยมสังคมนิยม (idealistic theory of social evolution) ซึ่งมีนักคิด เช่น คาโท ฮอโรยูคิ และ นิชิมูรา ชิเกอิซุ และเป็นที่สำนักความคิดที่มีฐานะเป็นของทางราชการ โดยเฉพาะในช่วงกลางสมัยเมจิเป็นต้นไป สำนักนี้โจมตีแนวความคิดการมุ่งประโยชน์แห่งตนว่ามีคุณค่าต่อสังคมน้อยและคัดค้านความคิดที่ว่าสิทธิเสรีภาพประชาชนจะนำไปสู่ความเข้มแข็งแห่งชาติ คาโทเห็นว่าบุคลิกภาพของมนุษย์ไม่มีลักษณะธรรมชาติ แต่หล่อหลอมโดยสภาพแวดล้อมสังคม ซึ่งก็คือโดยวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ หรือก็คือ

แนวความคิดแก่นสารของประวัติศาสตร์แห่งชาติ นั้นเอง เขาย้ำว่า ความอยู่รอดทางสังคมไม่ใช่เรื่องตามธรรมชาติ และก็ไม่ใช่ว่าความอยู่รอดทางสังคมจะเกิดขึ้นแน่นอน การอยู่รอดนั้นต้องอาศัยพันธะที่มีจิตสำนึกและความอุตสาหะในนามของหลักการทางสังคม ซึ่งอยู่เหนือความต้องการเฉพาะหน้าของปัจจุบันและฝังลึกอยู่ในประวัติศาสตร์นั่นเอง นักคิดสำนักนี้อีกคนหนึ่งคือ นิชิมุรา ได้เขียนถึงรากฐานทางศีลธรรมของญี่ปุ่นในฐานะประเทศสมัยใหม่ โดยเรียกร้องให้มีจริยธรรมใหม่ ซึ่งประสานลัทธิมนุษยนิยมแนวลัทธิเชิงจ้อกับปฏิฐานนิยมเชิงวิทยาศาสตร์ (scientific positivism) ของตะวันตกเข้าด้วยกัน ทั้งคาโทและนิชิมุราไม่ใช่ นักประเพณีนิยม จุดสนใจอยู่ที่ปัจจุบัน โดยเขาเห็นความสำคัญอย่างยิ่งของจริยธรรมทางด้านจิตใจสำหรับญี่ปุ่นใหม่ซึ่งเริ่มพัฒนาอุตสาหกรรมและเริ่มมีระบอบราชการภายใต้รัฐธรรมนูญ

ในช่วงกลางสมัยเมจิเป็นต้นไป กระแสความคิดสำนักวิวัฒนาการนิยมทางสังคมที่เน้นจิตนิยม มีฐานะเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐอย่างชัดเจน ทั้งนี้ตามรัฐธรรมนูญเมจิ ที่ยึดปรัชญาความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ ซึ่งที่สำคัญก็คือ อุดมการณ์และสถาบันจักรพรรดิ รัฐธรรมนูญเมจิไม่ใช่ตัวแทนแห่งการปฏิวัติดังเช่นในกรณีของฝรั่งเศสภายหลังปีค.ศ. 1789 อย่างไรก็ตาม กระแสความคิดเสรีนิยมเชิงวัตถุกัม

อิทธิพลอย่างมากในภาคธุรกิจเอกชน ซึ่งพลังของชนชั้นกลางเหล่านี้เป็นที่ยอมรับในกรอบรัฐธรรมนูญด้วย จิตใจแห่งผู้ประกอบการ หลักอรรถประโยชน์นิยม ลัทธิอุตสาหกรรมนิยม และการเร่งพัฒนาวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี เป็นแก่นของหลักการปกครองแห่งชาติคู่แข่งไปกับการยอมรับหลักการเสรีนิยมในระบบเศรษฐกิจ ตลอดจนความเท่าเทียมและสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลในระดับหนึ่งที่รัฐยอมให้ ส่วนกระแสความคิดลัทธิธรรมชาตินิยม แม้จะถูกปฏิเสธที่จะเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐ แต่แนวความคิดเรื่องกรรมมีตัวแทนของประชาชนก็เป็นที่ยอมรับและสิทธิเสรีภาพแม้จะมีได้เป็นไปตามทฤษฎี “ธรรมชาติ” แต่ก็ได้รับการยอมรับในระดับหนึ่งอย่างต่อเนื่องกัน ทั้ง 3 กระแสความคิดนี้เป็นเครื่องชี้ทิศทางของประวัติศาสตร์ปัญญาญี่ปุ่นไปจนกระทั่งในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ในปัจจุบันหลักการความเป็นอิสระสมบูรณ์ของปัจเจกบุคคล และความเชื่อที่ว่ามนุษย์สามารถจะจัดระเบียบตนเองได้ก็เป็นที่ยอมรับอย่างเต็มที่ พรรคเสรีประชาธิปไตยอันเป็นพรรคการเมืองที่ปกครองญี่ปุ่นตลอดเกือบ 30 ปีในสมัยหลังสงครามก็วิวัฒนาการมาจากพรรคเสรีนิยมและขบวนการสิทธิเสรีภาพประชาชนนั่นเอง ในอีกด้านหนึ่งกระแสความคิดวิวัฒนาการนิยมเชิงสังคมเสื่อมอิทธิพลลงอย่างเต็มที่ แต่กระแสความคิดเสรีนิยมเชิงวัตถุของฟูกุซาวาสามารถจะคงอยู่

ได้ ซึ่งในครั้งนั้น คู่เคียงกับสำนักสิทธิธรรมชาติ แทนที่จะคู่เคียงไปกับสำนักวิวัฒนาการนิยม เช่นในกลางและปลายสมัยเมจิ ในประวัติศาสตร์ 100 ปีแห่งการพัฒนาประเทศ ความคิดของฟูคุชิวาว่าจึงมีอิทธิพลตลอดมาไม่เคยขาดสาย

ฟูคุชิวาว่าเป็นทั้ง modern man และเป็น nationalist อย่างชัดแจ้ง หากความเป็นสมัยใหม่ได้แก่ การใช้เครื่องมือ (tools) เพื่อเพิ่มผลผลิตหรือประสิทธิภาพการผลิต และการที่สัดส่วนของพลังงานจากแหล่งไม่มีชีวิต (inanimate energy) ต่อแหล่งที่มีชีวิตคือคนและสัตว์ มีเพิ่มสูงขึ้น²⁶ ฟูคุชิวาว่าก็ชัดเจนจุด โดยเขาส่งเสริมการเรียนรู้เชิงปฏิบัตินิยม ตามความเชื่อของเขาที่ว่า ความรู้ที่ประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ไม่ได้มีนั้น ไม่ใช่ความรู้ ตลอดจนส่งเสริมให้เรียนรู้วิทยาศาสตร์ที่เขาเรียกว่า kyurigaku หรือหากความเป็นสมัยใหม่ได้แก่ การสะสมความรู้ที่พิสูจน์ได้ด้วยภูมิปัญญาและการอ่อนตัวลงของลัทธิทางศาสนาหรือวัฒนธรรม หรือการโน้มเอียงมากขึ้นเรื่อย ๆ เชิงเหตุผลและทางโลกของปัจเจกบุคคลต่อสภาพแวดล้อมโดยยึดหลักการเติบโตของความรู้เชิงวิทยาศาสตร์²⁷ ฟูคุชิวาว่าก็จัดอยู่ในสำนักทฤษฎีนี้ได้เช่นเดียวกัน ความเท่าเทียมระหว่างประชาชนด้วยกันหรือระหว่างประชาชนกับข้าราชการ ก็สอดคล้องกับแนวความคิดนี้ โดยเป็นการสลายระบบพีวัดลให้เกิดขึ้นประกอบการเสรีในระบบเศรษฐกิจ

กิจและฐานะซึ่งเป็นที่ยอมรับของชนชั้นกลาง นั่นคือ ฟูคุชิวาว่าได้มีส่วนเสริมต่อการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมในญี่ปุ่นอย่างเห็นได้ชัด²⁸

พิจารณาภายใต้แนวความคิด “ชาตินิยม” ฟูคุชิวาว่าได้ทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์เช่นกัน หากชาตินิยมหมายถึง “สภาวะแห่งจิตใจ” โดยไม่จำเป็นต้องแสดงออกในรูปการกระทำ ซึ่งความภักดีสูงสุดของบุคคล is felt to be due to the nation--state²⁹ ฟูคุชิวาว่าก็เป็นนักชาตินิยม เขาเสนอความคิดปลุกเร้าจิตใจซึ่งยึดชาติรัฐเป็นหลัก แทนที่จะยึดปัจเจกบุคคล และมีจิตใจความภักดีเสมือนเช่นชาบูโร หากชาตินิยมเป็นกระบวนการบูรณาการมวลชนเข้าไปอยู่ในระบบการเมือง³⁰ ฟูคุชิวาว่าก็เป็นนักชาตินิยมเช่นกัน เขาเรียกร้องให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าเข้ามาอยู่ในระบบการเมือง โดยร่วมมือสามัคคีกับรัฐบาล แสดงตนกับระบบการเมือง หรือหากชาตินิยมเป็นเรื่องของการระดมมวลชนหรือ mobilized populations เข้าสู่ชุมชนแห่งชาติอย่างที่นักทฤษฎีทางรัฐศาสตร์บางท่านกล่าวไว้³¹ ฟูคุชิวาว่าก็ไม่เป็นรองใครในยุคสมัยของเขาในบทบาทนักชาตินิยม เขาปลุกเร้าประชาชนให้ตื่นขึ้นมาสนใจในความเป็นไปแห่งชาติสนใจในยุทธศาสตร์แห่งชาติ รวมศูนย์จิตใจไปที่สถาบันจักรพรรดิและร่วมมือกันพาชาติไปสู่ความเป็นอารยะ ถ้าแบ่งชาตินิยมออกได้เป็น 2 แนว คือแนวรัฐนิยม (statism) และแนวประชานิยม (ethnic or popular nationalism)³²

ชาตินิยมของฟูคูชิวาจะเป็นลักษณะแรก คือ มุ่งความสนใจที่อำนาจแห่งรัฐ บทบาทเหนือประชาชน และปัจเจกบุคคลแห่งรัฐ รวมทั้งความยิ่งใหญ่แห่งรัฐในการสัมพันธ์กับต่างประเทศ ฟูคูชิวาสนใจน้อยกว่าในการเน้นความเป็นเชื้อชาติเดียวกัน วัฒนธรรมเดียวกัน หรือเอกลักษณ์ร่วมกันระหว่างคนในชาติ

ความคิดของฟูคูชิวาซึ่งเผยจุดยืนทางการเมืองชัดเจนขึ้นในช่วงหลัง ถูกวิจารณ์จากปัญญาชนญี่ปุ่นร่วมสมัยและสมัยต่อมาไม่น้อยเลย อุเอคิ เอโมริ ผู้นำทางความคิดของขบวนการสิทธิเสรีภาพประชาชนในต้นสมัยเมจิ อยู่นอกอิทธิพลความคิดฟูคูชิวามาก่อน แต่ต่อมาได้โจมตีความคิดสามัคคีรัฐ-ประชาชนของฟูคูชิวา ว่า มีจุดหมายรับใช้ลัทธิอำนาจเบ็ดเสร็จและกลบเกลื่อนเสรีภาพประชาชน โทคุโทมิ โซเฮ บรรณารักษ์วารสาร *Kokumin no tomo* (เพื่อนประชาชน) ซึ่งเป็นวารสารแนวประชาชนในปลายสมัยเมจิ ก็ประทับใจในความคิดฟูคูชิวาระยะแรกเช่นกัน แต่ต่อมาได้โจมตีว่า ทฤษฎีสัมคคีรัฐ-ประชาชน ของเขาสกัดกั้นกระแสความคิดก้าวหน้าปลายสมัยเมจิ เช่น การเลือกตั้ง ประชาธิปไตย การต่อสู้ของกรรมกร และวิจารณ์ความคิดของเขาว่ารับใช้คนจำนวนน้อย ปกป้องคนกลุ่มน้อยจากการเรียกร้องของคนกลุ่มใหญ่ ผู้นำปัญญาชนคริสเตียน อุชิมูรา คานโซ วิจารณ์ระบบจริยธรรมในความคิดของฟูคูชิวาอย่างรุนแรงว่า มุ่ง

อรรถประโยชน์นิยม ไร้เมโนธรรมในคราวของนักวิชาการ คริสเตียนอีกผู้หนึ่ง คิโนชิทานาโอเอ วิจารณ์ทรรศนะสตรีของฟูคูชิวา ว่าเป็นวัตถุนิยมที่คลุมเครือ สุขนิยมที่ตื่นเขิน และขาดความลึกซึ้งในเรื่องของจิตใจ ปรมาจารย์ปรัชญาผู้หนึ่ง อิโนอุเอ เทตซุจิโร โจมตีว่าการปฏิบัติตามคำสอนของฟูคูชิวา จะพาไปสู่ยุคแห่งความหวาด โลก เห็นแก่ตัว สร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่ตนเองในทุกรูปแบบ ผู้นำขบวนการกรรมกร คาทายามา เซน โจมตีว่า ความคิดฟูคูชิวามุ่งให้กรรมกรเป็นคนอ่อนสอ ง่ายประดุจทาส นักสังคมนิยม โคโตะ ชูซุย เห็นว่า ความคิดฟูคูชิวามีความขัดแย้งมาก ในด้านหนึ่งเรียกร้องความเป็นอิสระ แต่ในอีกด้านหนึ่ง เรียกร้องให้ทำสงครามกับศัตรูภายนอกโดยยอมตามทหาร ปราศจากจิตใจรับใช้ประโยชน์สุขส่วนรวม³³

ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ศาสตราจารย์ฮาดโทริ ชิโซ วิจารณ์ว่า แนวความคิดแสงสว่างแห่งอารยธรรมต้นสมัยเมจินั้น รับใช้ระบบจักรพรรดิและชาติสำนักการประท้วงมารูยามา มาซาโอ วิจารณ์ว่า ความคิดของฟูคูชิวา ไม่มีจุดหมายหรือมโนทัศน์ของระบบความคิดที่แน่นอน เป็นเพียงความคิดเชิงปฏิบัติต่อปัญหาแวดล้อมแบบ “ปฏิบัตินิยม” ศาสตราจารย์คาโน มาซานาโอ เห็นว่า ความคิดใน ช่วงหลังของฟูคูชิวาไม่มีอะไรเด่น เกือบทั้งหมดเป็นการสนับสนุนให้กำลังใจรัฐบาล ทำให้ความ

คิดช่วงแรกของเราง่ายต่อการถูกดูแคลน และ โดยเฉพาะ “ในด้านนโยบายต่างประเทศ ได้ อธิบายอย่างหนักแน่นให้เรียนรู้ความแข็งแกร่ง ตะวันตก ไม่ใช่เรียนรู้อารยธรรมตะวันตก” ศาสตราจารย์คาโนเรียกการบ้ายเบนความคิด ของฟูคูชิวาว่ามุ่งไปสู่ “แนวความคิดชาติที่รุ่งเรืองและเข้มแข็ง” อันเป็นนโยบายของรัฐบาล เมจินันเอง³⁴

ในอีกด้านหนึ่ง การประเมินความคิดของ ฟูคูชิวาในทศวรรษของคนเอเชีย จีน เกาหลี ซึ่งตกเป็นเหยื่อของความสำเร็จในการปรับปรุง ประเทศให้ทันสมัยของญี่ปุ่น อันเนื่องมาจาก ความล้มเหลวในการสร้างความเป็น “อารยะ” คงจะแตกต่างออกไปเนื่องจากว่าพวกเขาได้รับ เคารพกรรมโดยตรง ในสายตาของคนไทย เช่น เทียนวรรณ ฟูคูชิวาคงจะเป็นนักคิดใน อุดมคติ ถ้าสิ่งที่เทียนวรรณเรียกร้อง คือ ชาติ นิยม บูรณาการแห่งชาติ และการมีส่วนร่วม ของประชาชน ในฐานะเป็นเงื่อนไขของการ ประสานเอกภาพแห่งชาติ³⁵ ความน่ากลัว สำหรับคนเอเชีย ก็คือ คนญี่ปุ่นที่เป็นสมัยใหม่ อารยะจะมีความรู้สึกชาตินิยมสูงจนกระทั่งเชื่อ ว่า ตนจะทำหน้าที่นำแสงสว่างแห่งอารยธรรม ไปให้เอเชียที่ด้อยอารยะ ได้ไม่แพ้ตะวันตก การรุกรานจากประเทศที่ modernize ได้สำเร็จ จะน่ากลัวกว่าการรุกราน ถ้าจะมี จากประเทศ ที่ล้มเหลวในการ modernize หลายท่านก็ เนื่องจากมีพลังในการทำลายและยึดครองมาก

กว่า ความสำเร็จในการปรับปรุงประเทศของ ญี่ปุ่น กลายมาเป็นปัญหาของคนเอเชียและของ โลกอย่างมาก เมื่อธนาคารแห่งประเทศไทยญี่ปุ่นได้ นำธนบัตรใบละ 10,000 เยนรุ่นใหม่ออกใช้ ซึ่งภาพของฟูคูชิวา ยูคิชิ ปรากฏหราอยู่ใน ธนบัตร ความน่ากลัวของความคิดแบบฟูคูชิวา หรือก็คือความน่ากลัวของนโยบายเอเซียของ ญี่ปุ่น จึงเข้ามาสู่ความนึกคิดของคนเอเชียอีก ครั้งหนึ่ง ในยุคที่เงินเยนของญี่ปุ่นได้กลายเป็นเงินตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ได้ทั่วไปในภูมิภาค เอเชีย

สรุป

เป็นความจริงว่า ฟูคูชิวาปรารถนาที่จะ เห็นญี่ปุ่นเจริญด้วยวิทยาศาสตร์ ประชาชน หมั่นศึกษาหาความรู้ที่มีประโยชน์เชิงประยุกต์ ผู้คนมีความเท่าเทียมกันและมีศักดิ์ศรีเสมอ ข้าราชการ ก้าวพ้นจากระบบความสัมพันธ์แบบ พิวดัลเดิม และเป็นคนญี่ปุ่นที่มีจิตใจอิสระเป็น ตัวของตัวเอง แม้ว่าจะเรียกร้องให้มีรัฐที่เข้ม แข็ง ประชาชนร่วมสามัคคีคู่เคียงไป สถาปน จักรพรรดิมีฐานะเป็นเอกอภิศาสตร์แห่งชาติที่พิเศษ จากประเทศอื่น ๆ รวมทั้งให้ขยายอำนาจแห่ง ชาติออกไปในประเทศข้างเคียงที่ล้มเหลวใน การสร้างความเป็นสมัยใหม่ ฯลฯ นักวิชาการ บางท่านเห็นว่า ความคิดส่วนแรกต่างหาก คือสิ่งที่ฟูคูชิวาพยายามย้าเน้น แต่ที่ว่าไม่มี ใครเข้าใจเขา “พิจารณาวิวัฒนาการทางปัญญา

ของเขาอย่างถาวรแล้ว จักรพรรดิและศาสนา ถูกใช้เพียงเพื่อความสะดวกชั่วคราว เป็นไม้ค้ำ ที่จะรักษาระเบียบในโลกแห่งการแข่งขัน และระเบียบนี้ในตัวของมันเองก็เป็นเพียงเงื่อนไขเบื้องต้นสำหรับการก้าวไปสู่อารยธรรมที่มีเหตุผล ความเชื่อในวิทยาศาสตร์ของฟุคซิวาไม่เคยสูญ... ห่างไกลในอนาคตเหลือเกิน จนอุดมคติปฏิฐานนิยม (positivistic ideal) มีแรงดึงดูดใจแต่น้อยสำหรับคนร่วมสมัย” ศาสตราจารย์เกรกตีความต่อไปว่า “เป็นความเชื่ออย่างต่อเนื่องของฟุคซิวาในความคิดนี้ ซึ่งทำให้เขาเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรม สำหรับชั่วอายุคนญี่ปุ่นรุ่นเมื่อเร็ว ๆ นี้”³⁶ ในสภาพที่ตกอยู่ใต้สงครามมหาเอเชียบูรพาที่มีการปราบปรามผู้ที่มีความคิดแตกต่างไปจากรัฐบาลทหาร นักคิดญี่ปุ่นที่มีชื่อเสียงยี่งคนหนึ่งเริ่มเขียนบทความเกี่ยวกับฟุคซิวาด้วยคำพูดที่ว่า “ฟุคซิวายุคิชิ เป็นนักคิดเมจิ แต่ในขณะที่เดียวกัน เขาเป็นนักคิดของปัจจุบัน”³⁷

เอกลักษณ์แห่งชาติเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดปัญหาหนึ่งสำหรับประชาชนทุกชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เมื่อขึ้นสมัยเมจิ คนญี่ปุ่นทั่วไปหันมานิยมวิถีชีวิตและความคิดแบบใหม่ที่ปฏิเสธคุณค่าและสถาบันดั้งเดิม ความคิดอารยนิยมเรียกร้องให้สร้างญี่ปุ่นเป็นประเทศสมัยใหม่แพร่หลายไปทั้งในภาครัฐบาลและวงการปัญญาชน แต่ในเวลาต่อมา รัฐบาลเมจิได้ค่อย ๆ ปลูก

ฝังความคิดชาตินิยม ให้ปัจเจกบุคคลเลื่อนการแสดงตนและแสดงความภักดีจากครอบครัวและชุมชน มาที่ชาติญี่ปุ่น โดยอ้างว่าเพื่อความอยู่รอดและการแข่งขันกับชาติอื่น ประเด็นปัญหาการเมืองสำคัญ ๆ ในช่วงทศวรรษ 1880 ล้วนรวมศูนย์มาที่ชาติ องค์กรที่ทำหน้าที่นี้อย่างสำคัญยิ่งคือโรงเรียนและกองทัพ การหิบบัณฑิตวัฒนธรรมต่างชาติซึ่งมีลักษณะสากลกับความต้องการที่จะมีศักดิ์ศรีแห่งชาติและความภาคภูมิใจที่เกิดมาเป็นคนญี่ปุ่น ชัดแย้งกันอยู่เสมอ กล่าวอีกนัยหนึ่ง จะเป็นคนที่สมัยใหม่มากกว่าญี่ปุ่น หรือเป็นคนญี่ปุ่นมากกว่าสมัยใหม่ ในช่วงต้นสมัยเมจิพวกสมัยใหม่นิยมต่างประสบปัญหาเอกลักษณ์ และในช่วงต่อมาพวกนักชาตินิยมก็ประสบปัญหาเอกลักษณ์เช่นเดียวกัน ปัญหาที่ว่าไปแล้ว ปรากฏอยู่ตลอดประวัติศาสตร์ เนื่องจากว่าญี่ปุ่นเป็นชาติหนึ่งที่ เป็นสมัยใหม่มากที่สุด ในขณะที่พยายามจะคงสัญลักษณ์ประจำชาติให้มากที่สุด

ความคิด civilized nationalism ที่มีสากลนิยมเชิงวัฒนธรรมเป็นฐานราก และชาตินิยมเป็นลำดับกึ่งกันที่แตกออกไป ได้กลายมาเป็นวิถีทางกระแสหลักแห่งการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่ของญี่ปุ่น ซึ่งปัญญาชนเอเชียอาจจะเฝ้ามองปรารถนาจะเห็นชาติตนพัฒนาตามวิถีทางนั้น แต่ทว่ามิซึกิพบว่าการพัฒนาของญี่ปุ่นเช่นนี้เป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อประชาชาติเอเชีย “แม้ว่าเงินและเกาหลีจะเป็นเพื่อนบ้าน

ของเรา ข้อเท็จจริงนี้ไม่ควรจะมีความหมาย
อะไรในการดำเนินความสัมพันธ์ของเราทั้งสอง
ประเทศนี้ เราควรจะปฏิบัติต่อจีนและเกาหลี
อย่างที่ตะวันตกทำ ถ้าเราคบเพื่อนแล้ว เราก็
ไม่อาจหลีกเลี่ยงการเสียชื่อเสียง ในหัวใจของ
ข้าพเจ้า ข้าพเจ้านับสนุนการสลัดตัวออก
จากเพื่อนเลวในเอเชียตะวันออก ณ จุดนี้
ฟูคูซาวาเห็นด้วยกับแนวอุดมคติว่า โดยภูมิ

ศาสตร์แล้ว ญี่ปุ่นเป็นเอเชีย ห้อมล้อมด้วย
ประชาชนที่ล้าหลัง แต่ในด้านการพัฒนาแล้ว
ญี่ปุ่นเป็นตะวันตก ควรจะมุ่งเข้าร่วมในสนธิ-
บาทมหาอำนาจตะวันตก ความคิดของฟูคูซาวา
มีส่วนเสริมสร้างอย่างมากทั้งในด้านเนื้อหาและ
รูปแบบ ให้แก่เส้นทางเดินแห่งชาติของญี่ปุ่น
ในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยเมจิจนถึงสิ้นสงคราม
โลกครั้งที่สอง ■

เชิงอรรถ

1 ชั่วประวัติเกี่ยวกับฟูคูซาวาในหัวข้อนี้ มาจาก Kana Masanao, *Fukuzawa Yukichi : Hito to Shiso* (Fukuzawa Yukichi, Man and Ideas) (Tokyo : Shimizu shoin, 1969), chapter I, II; Ienaga Saburo, *Gendai Nihon Shiso Taikai 2 : Fukuzawa Yukichi* (Tokyo : Chikuma Shobo, 1963).

2 Carmen Blacker, *The Japanese Enlightenment : A Study of the Writings of Fukuzawa Yukichi* (London : Cambridge University Press, 1964), p. 138.

3 *Mainichi Daily News* (Tokyo, May 27, 1978), p. 12.

4 คุภาพรณบัตรใบละ 10,000 เยน พร้อมรูปฟูคูซาวาได้ใน *จากญี่ปุ่น* (กรุงเทพฯ, สำนักข่าวสารญี่ปุ่น, พฤศจิกายน 2527), หน้า 10.

5 หนังสือเล่มนี้แปลเป็นภาษาอังกฤษแล้วเช่นกัน ดูบทวิเคราะห์วิจารณ์ใน Toyama Shigeki "Bunmeiron no Gairyaku Hyakunen" (100 Years of Bunmeiron no Gairyaku), in *Fukuzawa Yukichi Nengan*, published by Fukuzawa Yukichi Kyokai, Tokyo, 1967, pp. 220-230.

6 คุเรื่องฮอตันดาศึกษาเพิ่มเติมใน *Historical Development of Science and Technology in Japan*, Kokusai Bunka Shinkokai, Tokyo, 1961.

7 *The Elements of Moral Science*, by Francis Wayland, D.D., LL.D., late President of Brown University and Professor of Moral Philosophy (New York : Sheldon and Company, 1877). และดู *The Elements of Political Economy*, by Francis Wayland, D.D., President of Brown University and Professor of Moral Philosophy (Boston : Gould and Lincoln, New York : Sheldon, Blakeman & Co., 1856). ถ้าสนใจการอ้างอิงตำราฝรั่งในงานเขียนของเขา ดู Ota Rinichiro, "Fukuzawa Yukichi Choyakusho no Genkyosho ni tsuite" (About the Original Books of Fukuzawa's Writings and Translatings), in *Fukuzawa Yukichi Nengan*, op. cit., pp. 120-142.

8 Fukuzawa Yukichi, *Gakumon no Susume* (Tokyo : Iwanami Shoten, 1978), p. 9.

- ⁹ Kano Masanao, *op. cit.*, p. 148.
- ¹⁰ *Ibid.*, p. 153. คำว่า “ชาวนา” ในภาษาญี่ปุ่นนั้น ถ้ากล่าวอย่างดูหมิ่นจะใช้คำว่า hyakusho แปลว่า คนพวกกร่อยแค้ ฟุคุซาวาใช้คำนี้ ไม่ใช่คำว่า nomin ซึ่งเป็นคำกลาง ๆ ทั่วไป
- ¹¹ *Ibid.*, p. 153.
- ¹² Cited in Albert M. Craig, “Fukuzawa Yukichi : The Philosophical Foundations of Meiji Nationalism,” in *Political Development in Modern Japan*, edited by Robert E. Ward (Princeton University, N.J. : Princeton University Press, 1968), p. 132.
- ¹³ Cited in Albert M. Craig, *Ibid.*, p. 133.
- ¹⁴ *Ibid.*, pp. 133–134.
- ¹⁵ *Jiji Shogen*, cited in Carmen Blacker, *op. cit.*
- ¹⁶ Kano Masanao, *op. cit.*, p. 158.
- ¹⁷ *Ibid.*
- ¹⁸ *Fukuzawa Zenshu*, X, pp. 238–240, cited in Kenneth B. Pyle, *The New Generation in Meiji Japan : Problems of Cultural Identity, 1885–1859* (Stanford, California : Stanford University Press 1969), p. 145. และดูเพิ่มเติมใน Tanaka Akira, *Datsua no Meiji Ishin* (Meiji Restoration’s Leave Asia), NHK Books, 452, Tokyo.
- ¹⁹ Cited in Kano Masanao, *op. cit.*, p. 172.
- ²⁰ ดูคำอธิบายเกี่ยวกับ “อารยธรรม” ในทฤษฎีของฟุคุซาวาเพิ่มเติมใน Matsumoto Sanrosuke, *Meiji Seishin no Kozo* (The Structure of Meiji Restoration), NHK Shinin Daigaku Seicho 8, Tokyo, 1981, pp. 42–46.
- ²¹ Kenneth B. Pyle, *The Making of Modern Japan* (Lexington, Massachusetts : D.C. Heath Company, 1978), pp. 115–116.
- ²² Albert M. Craig, *op. cit.*, p. 142.
- ²³ ดูการสร้างจิตใจชาตินิยมโดยผ่านกระบวนการการศึกษาใน Alfred Stead, *Japanese Patriotism* (London 1906), pp. 17–21, in *The Dynamics of Nationalism : Readings in Its Meaning and Development*, edited by Louis L. Snyder (Princeton, New Jersey : D. Van Nostrand Company, Inc., 1964) pp. 324–325.
- ²⁴ *Fukuzawa Zenshu*, Vol. IX, p. 378, cited in Albert M. Craig, *op. cit.*, p. 130.
- ²⁵ บทพรรณนาว่าด้วย 3 กระแสความคิดอันอ้างอิงมาจาก Tetsuo Najita, *The Intellectual Foundations of Modern Japanese Politics* (Chicago : The University of Chicago Press, 1974), pp. 90–99. หรือดูฉบับแปลภาษาญี่ปุ่น *Meiji Ishin no Isan* (The Legacy of Meiji Restoration), Chuko Shinsho 551, Tokyo, 1979, pp. 108–128.
- ²⁶ Marion M. Levy, “On the Social Structures of Modernized Societies,” (Hakone Conference Paper, mimeo.), pp. 2–3, cited in *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*, edited by Marius B. Jansen (Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1965), pp. 24–25.
- ²⁷ Marius B. Jansen, *Ibid.*, p. 23, footnote.

28 ความคิดทางเศรษฐกิจของฟูคูซาวาใน “Keizai Shiso kara Mito Fukuzawa Yukichi to Kang You-wei,” P'eng Tse-chou, *Fukuzawa Yukichi Nengan*, 4, *op. cit.*, pp. 193-194.

29 Hans Kohn, *The Idea of Nationalism : A Study in Its Origins and Background* (New York : Collier Books, 1944), p. 9.

30 *Ibid.*, p. 4.

31 Louis L. Snyder, *op. cit.*, p. 360

32 *Kodansha Encyclopedia of Japan*, 1983, pp. 342-343. และดูเพิ่มเติมใน Kenneth B. Pyle, “Some Recent Approaches to Japanese Nationalism,” *Journal of Asian Studies*, Vol. XXXI, No. 1, November 1971, pp. 5-62.

33 Kano Masanao, *op. cit.*, p. 92.

34 *Ibid.*, p. 6

35 Klaus Rosenberg, *เทียบวรรณกับการพัฒนาชาติไทย* ปาฐกถาทางวิชาการ จัดโดย โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยและสมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย วันที่ 30 กันยายน 2524.

36 Albert M. Craig, *op. cit.*, p. 148.

37 Maruyama Masao, “Fukuzawa Yukichi ni okeru Chitsujo to Ningen,” in Hidaka Rokuro, *editor, Kindaishugi* (Tokyo, 1964), p. 55.

อ่าน

ศิลปวัฒนธรรม

สุจิตต์ วงษ์เทศ

บรรณาธิการ